

dc_2007_22

**A migrációs fordulat és Kelet-Európa
Globális történeti szociológiai elemzés**

Tézisek

Melegh Attila

Tartalom

1.	Összefoglaló állítások és az elemzés menete.....	2
2.	Általános elméleti kérdések és előfeltevések	5
3.	Források, fogalmi és módszertani megjegyzések a diskurzusok elemzése kapcsán	7
4.	Elitek diskurzív mintái, főbb népesedési diskurzusok, biopolitika és a globalizációs nyitás:	8
4.1.	Malthusiánus diskurzus és a migráció a nyolcvanas években.....	9
4.2.	A demográfiai átmenet diskurzus és a migráció a nyolcvanas években.....	9
4.3.	A szocialista modernizáció diskurzusa és a migráció a nyolcvanas években.....	10
4.4.	A konzervatív és a népi népesedési diskurzus és a migráció a nyolcvanas években.....	10
4.5.	Revitalizációs népesedési diskurzus és a migráció a nyolcvanas években.....	11
4.6.	Fejlődéselvű népesedési diskurzus és a migráció a nyolcvanas években.....	11
5.	Struktúrák és folyamatok: A migrációs fordulat történelmi materiális háttere.....	12
5.1.	Globális szint.....	12
5.2.	Európai szint.....	17
5.3.	Kelet-európai szint.....	18
6.	Attitűdök és diskurzív változások a globalizáció korában	21
6.1.	Attitűdök változása.....	21
6.2.	A migrációs téma súlyának alakulása.....	23
6.3.	A migrációs politikai tudatosság és a polarizáltság növekedése a globális népesedéspolitikák szintjén	23
6.4.	A migráció mint általános piaci kategória megalkotása	24
6.5.	A migráció haszonelvű kezelése és a népesedési diskurzusok és politikák blokkosodása	24
6.6.	A migrációellenes blokk felépülése: félelmek és változások	28
7.	Befejezés.....	30

Irodalomjegyzék nélkül az alábbi dokumentum 90 000 karaktert tartalmaz.

1. Összefoglaló állítások és az elemzés menete

A disszertáció az elmúlt négy évtized migrációs fordulatának történelmi szociológiai elemzését végzi el, különös tekintettel a kelet-európai átalakulásra. A migrációs fordulat egyrészt azt jelenti, hogy globálisan, és a világ sok pontján lokálisan is, megnőtt az elvándorlás és a bevándorlás intenzitása a globalizáció és a piacosodás hatásaként. Másrészt a migráció, mint diskurzív téma és kategória új értelmet nyert, és e két folyamat együttesen átírta a korábbi időszakok népesedési diskurzusait. Ezek a népesedési diskurzusok nemcsak átalakultak az adott időszakban, hanem blokkosodva összekapcsolódtak és polarizálódtak is. Így a migráció nem csupán fontos, hanem megosztó szakmai és

közéleti téma is lett, ami korunkban meghatározó vitát generált a globalizáció kapcsán. Ebben a többszintű és -értelmű globális migrációs fordulatban Kelet-Európa aktív szerepet töltött be, amely szerepvállalást azonban csak globális és lokális történeti összefüggések interakciójában érthetünk meg. A disszertáció e komplex feladat elvégzésére vállalkozik néhány alapvető materiális és diskurzív folyamat alapján.

Elemzésünk szerint a globális méretekben zajló migrációs vita, és a közbeszéd polarizálódása mélyen szervülő történeti folyamatokra adott reakcióként érthető meg egy globális-lokális interakciós térben. A kiinduló időszak diskurzív és szakpolitikai mintái biopolitikai és kompetitív keretben születtek, és a migráció kérdését ellentmondásos módon tudták kezelni még a migráció komolyabb fellendülése előtt is. A piacosodás, a piaci intézmények szerepének, társadalmi és globális terjedésének eredményeként migrációs fordulat zajlott le globálisan és lokálisan, és e téren Európa, Kelet-Európa és azon belül még különböző elrégiók is nagyon saját pályát jártak be, amelyek jelentősen kihatottak a későbbi történeti dinamikákra. Összeségében a piacosodás mind materiális értelemben, mind pedig tudati szinten létrehozott egy globális migrációs piacot, a piac menedzselésének és egyben korlátozásának a gondolatát és diskurzusait adott történeti háttér kontextusában. Ebben a fordulatban különös jelentősége volt a tőke szabadabb mozgásának, a társadalom piacosodásának, a globális piaci igények kiszolgálásának és az elitek kapcsolódó diskurzusainak.

A disszertáció először a globalizációs időszak kiindulásakor megfigyelhető tágabb népesedési diskurzív helyzetet vette szemügyre a tudományos és szakpolitikai népesedési diskurzusok, jelentések elemzése alapján. Hogyan és miképpen kezelték a migráció kérdését, továbbá milyen fogalmi és gondolati keretek figyelhetőek meg az elitek diskurzusaiban és a népesedéspolitikai jelentéseikben. Majd az elmúlt harminc-negyven év migrációs változásait és annak demográfiai és társadalmi hátterét vizsgáltuk meg. Arra kerestük a választ, hogy milyen tényezők emelték meg a migrációs szinteket, és azok milyen konkrét fejlődési pályákat rajzoltak ki a kelet-európai térségben. Először globális szinten elemeztük a történeti materiális viszonyokat, majd fókuszált lencsével európai és kelet-európai történeti folyamatokra koncentráltunk. Arra kerestük a választ többváltozós modellezés alapján, hogy milyen tényezők (demográfiai folyamatok, a külföldi tőkebefektetések, jövedelmi szintek változása, jövedelmi viszonyok alakulása, deruralizálódás stb.) mozgatták az elvándorlást (ezáltal a bevándorlást is) a globalizáció korában, és hogy milyen feszültségpontok jöttek létre globális és regionális szinteken. Másrészt látva Kelet-Európa és a volt szocialista blokk kiemelt szerepét és belső tagoltságát, arra kerestük a választ, hogy a globális modellünkben kiemelt tényezők milyen konkrétabb történeti fejlődés pályákat rajzolnak ki a kapitalizmus változatai paradigma keretében. Végül kísérletet tettünk arra, hogy a történeti materiális elemzésünk eredményeit összekapcsoljuk a már globalizációs időszakbeli diskurzív változásokkal, hogy ezáltal megragadjuk a globalizáció korában a migrációs és demográfiai folyamatokhoz kötődő kognitív átalakulásokat, ellentmondásokat és azok visszahatását a történeti folyamatokra. Tettük ezt annak érdekében, hogy megértsük a migrációs nyitáspárti és a migránsellenes

blokkok létrejöttét és növekvő küzdelmét, mint egy sokváltozós folyamatban lezajló történelmi eseményt.

1. táblázat. A disszertáció téziseinek és az elemzés rendje

Bizonyítandó főbb tézis	Megfigyelés tárgyai és használt módszerek	Használt módszer és eredmény
A vizsgált korszak kiindulásakor már erős diskurzív feszültségek figyelhetőek meg és a migráció, mint diskurzív kategória átalakul.	Tudományos és szakpolitikai szövegek a 80-as években (Google könyvek, Világbank, szaktanulmányok, ENSZ népesedéspolitikai összeírása) vizsgálata kritikai diskurzus elemzéssel és típusalkotással.	A feltárt népesedési diskurzusok ambivalensek a migráció kérdése mentén, mind a nyitás mind pedig a zárás, illetve a korlátozás irányában szolgáltatnak érveket.
A piacosodás megemeli a migrációs szinteket globálisan.	Globális elvándorlási arányok, 77 országban és elméleti alapon kiválasztott makro változók. Történelmi időtávokat figyelembe vevő loglineáris modellezés és gazdaságdemográfiai elemzés.	A szignifikáns fontosabb tényezők (a modernizációval és a kumulatív oksággal együtt) összefüggnek a piacosodással (beáramló tőke, újraelosztási feszültségek, társadalmi gondoskodás piacosodása, transznacionális migráció fiktív áruvá válása).
Európa különösen erős feszültségeket tapasztal a nyitás és a migráció összefüggése kapcsán.	Európai idősorok elemzése a modellezés eredményeinek figyelembevételével, piacosodás, migrációs kitettség, migrációs súly elemzése.	Mind a demográfiai, mind a térbeli folyamatok komoly töréseket, átalakulásokat és feszültségeket jelentettek, illetve sajátos történelmi konstellációkatt hoztak létre.
Kelet-Európa és azon belül néhány alrégió sajátos fejlődést és népesedési feszültségeket mutat migráció szempontjából.	Kelet-európai idősorok elemzése modellezés eredményeinek figyelembevételével, típusalkotás a kapitalizmus változatai, demográfiai pályák, piacosodás, migrációs kitettség,	A kelet-európai államok és egyszerre kerültek egyenlőtlen cserébe, népesedési válságba és élték át az el- és bevándorlási nyitás társadalmi következményeit, amelyek mind a versengés érzetét növelték. A konkrét történelmi

	migrációs versengés elemzése alapján.	dinamikát az alrégiók szintjén megfigyelhető fejlődési típusok magyarázhatják.
Kelet-Európa közvéleménye sajátos reakciót mutat globális és európai összehasonlításban.	World Value Survey, European Social Survey és a Eurobarometer attitűd adatsorai globális történeti összehasonlítás.	A megfigyelt és képzett trendek alapján a kelet-európai térség mutat migráció ellenes fordulatot attitűdök szintjén.
A migráció mint önálló diskurzív kategória a piacodosással összefüggő eldologiasított kategória lesz és megnő a szerepe.	Tudományos és szakpolitikai szövegek (Google könyvek, Világbank, szaktanulmányok, ENSZ népesedéspolitikai összeírása) elemzése a kritikai diskurzus elemzés eszközeivel	Egy általános piaci elvű kategória szélesebb körű megjelenése növelte a migrációs szakpolitikai tudatosságot és ellentéteket globálisan. Létrejött a piaci univerzalizmus és haszonelvűség ellentétpárjaként a nemzeti elzárkózás és azon belül felerősödtek a szelekciós igények.
A polarizáció és a blokkosodás alakítja a diskurzusokat és a vitákat, és nyitási és elzárkózási történeti-politikai blokkok jöttek létre.	Tudományos és szakpolitikai szövegek (Google könyvek, világbanki dokumentumok, szaktanulmányok, ENSZ népesedéspolitikai összeírása) kritikai diskurzus elemzése.	A korábban megfigyelt töréspontok mentén szétszakadtak a korábbi népesedési diskurzusok és új, a korábbi helyzetnél homogénebb, antagonisztikus diskurzív blokkok jöttek létre, amelyek összefüggtek a feltárt materiális folyamatokkal. Tehát történeti-politikai blokkokról beszélhetünk.

2. Általános elméleti kérdések és előfeltevések

Elemzésünk egyik szemléleti háttereként a *totális történelem* braudel-i keretét használtuk. Braudel egyszerre operált a strukturális történelem és az eseménytörténelem fogalmával, illetve a „találkozási pontok”, a strukturálódás gondolatával (Abrams 1983, ix-x, 190-92, Braudel 1980). A disszertációban

piacosításnak neveztük a piaci logika történelmileg nem folyamatos kiterjedését a társadalom újabb és újabb, korábban kevésbé érintett szegmenseire, azaz Polányi szavaival egy mind szélesebb piaci társadalom létrejöttét (Hann 2018, Joppke 2021). Ezek nem a valódi ártermelés és árucsere színtereit érintették, hanem ezekben az esetekben valamilyen szintű piaci túlterjeszkedésről és expanzióról volt szó. Nagyon erős és dinamikus, szétterjedő folyamatokkal volt dolgunk az adott időszakban (privatizáció, gondoskodási piac létrejötte), amelyek ciklikus természetűek (Chase-Dunn 1999, 2000, Burawoy 2020 Hann 2019).

A disszertáció egyik fő állítása, hogy a globalizációs piaci nyitás egyik elemeként a migráció globális piaccá szerveződött és racionális absztrakt piaci kategóriává vált, amelyet Lukács György eldologiasodás fogalmával tudunk leírni. Antonio Gramsci Lukácshoz nagyon hasonlóan elemzett, és a strukturális és tudati elemeket dinamikusan összekapcsoló *történeti-politikai blokk* fogalma számunkra igen fontos volt a megértésben és a diskurzív változások leírásában. Eszerint a migráció adott felfogása, értelmezése és percepciója csak akkor, és annyiban válik történelmi hatóerővé, amennyiben illeszkedik materiális struktúrákhoz és azok változásához. Mi ezen blokkok alatt a migráció és a piacosodás történeti folyamataiba illeszkedő diskurzív perspektívák történeti-politikai erővé válását és hatalmi blokká merevedését értettük, amelynek része a tudati/ideológiai hegemonia kialakulása.

Chris Hann felvetését követve alap kiindulópontunk volt Polányi Károly munkássága is. Polányi úgy érvelt, hogy amennyiben a szabadpiac gondolata és gyakorlata előretör, akkor ennek eredményeként, *ellenmozgásként* megerősödik a társadalmi kontroll igénye és a nacionalizmus (a nemzeti szintű ellenőrzés és ellensúlyképzés) mint e kettős mozgás egyik formája. (Polányi 1986, 222; Polányi 2004, 101-11, 175, 190-91, Hann 2016, 2019, Lengyel 2017). A nacionalizmus felemelkedése mellett fontos volt arra is figyelni, hogy más ellenmozgások (a piaci mozgás szisztematikus és nem kulturális kritikái) miért nem erősödtek meg az adott időszakban. Polányi abból a szempontból is megkerülhetetlenek bizonyult, hogy Lukács fenti meglátásához kapcsolódóan, bevezette a *fiktív áru és a beágyazottság* fogalmát. A fiktív áru (munka, föld és a pénz) Polányi szerint olyan áruvá váló tényezők, amelyek nem közvetlenül a piac számára kerülnek előállításra, de a társadalom és benne a modern közgazdaságtan és a szakpolitika elkezd úgy tenni, mintha az áru lenne (Polányi, 2001, xxv, 71-80). A migráció is lehet ilyen fiktív jelenség, hiszen nagyon nagy mértékben családba, közösségbe és nem piaci társadalmi kontextusba beágyazott jelenség, és a vándorok mozgása csak korlátozottan magyarázható a piaci igények kielégítésének szándékával. (Kovács-Meleghe 2007, Meleghe et al., 2018, illetve lásd még de Haas 2010b). További általános szemléleti aspektusként, Chris Hann értelmezését követve, a *beágyazottság* fogalmát történeti kategóriaként kezeltük (Hann 2019). Demográfiai szempontból a ki- és beágyazottság különösen fontos fogalmak, hiszen a családi élet és gazdálkodás minden társadalomban összekapcsolódik. Ha ez a beágyazottság lecsökken, akkor újabb családi és egyéni döntések születnek. Így a piacosodás következménye lehet például a gyermekvállalás elhalasztása (Spéder 2003, Bartus 2017). Ilyen következmény lehet a nemzetközi vándormunka előtérbe kerülése, amint azt a migrációs irodalom egy része, a háztartásgazdasági, világrendszer elméletek folyamatosan hangsúlyozzák (Massey

1999, Portes 1995). Ezzel összefüggésben pedig a jóléti rendszerek esetleges megroppanása is fontos szempont volt, hiszen ezen változások is szerepet játszottak például a tömeges migráció intenzitásának növekedésében (Hárs 2016, 2019).

A migrációs vita polarizálódása és a migrációs fordulat társadalmi hatótényezői kapcsán elemzésünkben egyértelmű feltételezés, hogy piaci viszonyok között a kiágyazottság növekedésével (a társadalmi és munkahelyi biztonság csökkenésével, a növekvő piaci kitettséggel, a nem piaci társadalmi intézmények hanyatlásával) nőtt a **versenyérzet**. Az alábbi elemzésben, követve Dancygier gondolatmenetét abból indultunk ki, hogy a migráció kérdésében jelentkező társadalmi konfliktusok különösen akkor válnak élessé, ha a belépőknek és a bevándorlóknak van valamilyen jogosultsága a közösségi erőforrásokhoz és jóléti ellátásokhoz, ami összekapcsolódik a menekült és migrációs jog fejlődésével is (Dancygier 2010, Csepeli-Örkény 2017).

Elemzésünkben különösen fontos volt a diskurzív oldal története és történeti szerepe. E keretek adtak ugyanis jelentést a folyamatoknak. Ezáltal pedig azonosíthattuk, hogy milyen történelmi lehetőségmezők nyíltak meg különböző csoportok, területek és politikai közösségek számára a történelmi társadalmi változás során, és azzal hogyan éltek, élnek egyes társadalmi és történelmi szereplők. Ez a belső *reflexivitás* szintén fontos volt, hiszen a történeti-társadalmi tér elemzése során így tudtuk elkerülni, hogy akár a struktúrák elemzése, akár a diskurzusok elemzése során erős, nem immanens (értsd külső), az adott történeti-materiális folyamatokon kívüli referenciapontot keressünk. Összefoglalóan tehát a történeti folyamatot a maga globálisan integrált dinamikus és interaktív totalitásában értékeltük, visszaállítva a kognitív és materiális folyamatok együletesét, és visszaadva a folyamatok interaktív és belső dinamikáját. Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy elemzésünkben semmilyen közvetlen és merev megfeleltethetőséget nem tételeztünk fel a tudati és materiális folyamatok között, hanem egy totális történeti folyamat dinamikusan változó mozzanataiként kezeltük a változásokat.

3. *Források, fogalmi és módszertani megjegyzések a diskurzusok elemzése kapcsán*

A főbb népesedési diskurzusokat a tudományos, a politikai és szakpolitikai elitek szövegeiben és jelentéseiben a következő fogalmi apparátussal és forrásokkal közelítettük meg. Az elemzés során a *biopolitika* fogalma alapvető fontosságú volt. A biopolitika alatt a gazdasági rendet kiszolgáló, a tömeges folyamatok és a nagyobb társadalmi csoportok megfigyelésén, kategorizálásán és „hasznosságuk” értékelésén alapuló, globálisan egymással versengő állami népességmenedzsmenti eljárásokat, intézményi rendeket és diskurzusokat értettük. A *népesedési diskurzusok* a tudástermelésnek azon formáit képviselték, amelyek a biopolitikai verseny, ezen belül a gazdasági és hatalmi racionalitás szempontjából értelmezik, és egyben meghatározzák a „népességfejlődés” kulcselemeit és alapvető értelmezési kereteit, miközben kijelölik, hogy milyen beavatkozások révén

lehet alapvető „egyensúlyokat” beállítani, illetve az adott helyzetben a fejlődés „optimális” kereteit biztosítani.

A népesedési diskurzusoktól függetlenül a *migrációs politikákat és diskurzusokat* igen sokféle formában elemezték és kategorizálták. E megközelítéseket általában nem kapcsolják össze a népesedési diskurzusokkal, és azok nélkül beszélnek migrációs politikáról, migrációs diskurzív rendről. Pedig ezt a kapcsolatot nem lehet figyelmen kívül hagyni, ezért az alábbi elemzés e szellemben lépett előre.

Az elemzés során *forrásként* igen sokféle empirikus adatot használtunk fel, és fontos volt számunkra, hogy több forrást hasznosítsunk. Egyrészt az angol nyelvű különböző könyvtárakból beszekennelt, főképp *tudományos könyveket tartalmazó Google könyvek adatbázis* Ngram elemzésére építjük eredményeinket. Megjegyzendő, hogy a Google könyvek alapján a demográfiai kifejezések történeti elemzését már többen elkezdték, és igen figyelemreméltó eredményekre jutottak számos rangos publikációban (Bijak 2014, Héran 2013).

Másrészt fontos elemzési forrásunk az *ENSZ globális népesedéspolitikai adatbázisa* és a kapcsolódó kiadványok szövege a népesedési és migrációs diskurzus összekapcsolt elemzése során. További forrásként használjuk a *World Bank* dokumentumgyűjteményét 1947-től 2018-ig. Ezen online elérhető, több mint 42 ezer dokumentumból álló gyűjteményből szisztematikus módszerekkel kiválogattuk a migrációs témájú és/vagy a migrációs kifejezést tartalmazó dokumentumokat, és így létrejött egy több mint 1550 darabból álló szöveg adatbázis. E szövegek egyenként elérhetőek és letölthetőek voltak. Használtuk továbbá a *szakfolyóiratok bibliográfiáit, beleértve a világ demográfiai publikációit összegyűjtő Population Index adatbázist*.

Elemzésünkben és a tipológia megalkotásában ezen túl felhasználtuk azokat a *korábbi történeti elemzéseket*, amelyek feltárták a tipizált demográfiai diskurzusok történeti háttérét és belső mechanizmusait (ezek közül lásd többek között (Bashford 2007, 2014, Kiss 2010, Melegh 2006, 2014, 2017, 2019, Quine 1996, Teitelbaum-Winter 1985, 1998, Thornton 2005, Turda 2010, Weiner-Teitelbaum 2001).

4. Eliték diskurzív mintái, főbb népesedési diskurzusok, biopolitika és a globalizációs nyitás:

A globalizációt megelőző korszakban a migráció, mint kategória igen komoly mértékben megnövelte a népszerűségét a Google könyvek adatbázisa szerint, míg a bevándorlás és az elvándorlás kifejezések szövegbeli aránya stagnált. Ennek a változásnak diskurzív szinten nem az volt az oka, hogy a nemzetközi migrációt, az el- és bevándorlást összevonták volna, hiszen nem ez volt a fő téma. Az okok egy részét másban kell keresnünk, mégpedig érdekes módon a belső társadalmi folyamatok, a vidékről városba áramlás, a belső piacosítás tematizálásában, amelyet jól mutatott a Világbank dokumentumainak témavilága is.

Emellett diszertációnk egyik fő tézise az volt, hogy már a nyolcvanas években a népesedési diskurzusok csak ambivalensen tudták kezelni a migráció kérdését és e migrációs feszültségek, ellentmondások

tulajdonképpen a későbbiekben szétrobbantották a diskurzív kereteket. Azok polarizálódtak és blokkosodtak az adott történelmi térben és átalakulásban.

4.1. Malthusiánus diskurzus és a migráció a nyolcvanas években

A globalizációt megelőző időszakban a malthusiánus diskurzusok ambivalensen integrálták a migráció témáját. Általában az agrárszegénységgel és az ún. harmadik világgal kapcsolatban foglalkoztak vele. Mindeközben a termékenység csökkenését egyaránt támogatta a gondolati keret, sőt annak gyorsabb zuhanása is elfogadható volt, vagy egyenesen kívánatos lett volna a föld nem alacsony termékenységű területein (Klitsch 1987, Sharpless 1995). Ily módon egyrészt e diskurzív keret alkalmassá vált a szabadabb vándorlás, mint népesedés- és társadalmpolitikai eszköz támogatására, másrészt annak elutasítására is. Ugyanis más oldalról a globális egyenlőtlenségek és a nyugati civilizatorikusan bemutatott privilégiumok ürügyén a népesedési nyomás gondolata fennmaradt az ún. fejletlen, vagy csak gyengén fejlett államokkal kapcsolatban. A migráció tehát a népességnomás szükségszerű következménye, ugyanakkor a gazdagabb államokba való átáramlás veszélyeztetheti a nyugati államokat valamint azok kulturális és szociális előjogait és identitását.

4.2. A demográfiai átmenet diskurzus és a migráció a nyolcvanas években

A **demográfiai átmenet**, mint szintén erősen Eurocentrikus perspektíva a demográfiai történetének egyik legnagyobb hatású globális diskurzusa és értelmezési kerete volt, és akárcsak a malthusiánus diskurzus esetében, a migráció nem volt egy explicit, jól kidolgozott téma, illetve csak nagyon ambivalens módon tudta kezelni e diskurzus a nyolcvanas évektől a migráció kérdését. Ezen diskurzív mintában az elvándorlás kérdése a fejlődés csúcspontjainak tekintett gazdagabb országokban szinte egyáltalán nem tematizálódik. E diskurzusok szerint a bevándorlás nem elkerülhető, miközben azt szelektíven korlátozni kell. Erre a szelekciót hangsúlyozó fordulatra éppen a nyolcvanas évek közepén került sor, valamint ez a második demográfiai átmenet elméletében öltött testet. A tudományos és szakpolitikai szövegekben megjelenő és sokat vitatott elmélet már szervesen beépíti a migráció kérdését (Melegh-Őri 2003). Az európai értékek hanyatlása kapcsán az ún. fejlett államokban összekötik a termékenység csökkenését, a családi élet átalakulását és a bevándorlás együttes térnyerését (Teitelbaum-Winter, 1985, 1998). Ez a kötés ambivalens jellegű, hiszen egyrészt nem mondanának le a migráció előnyeiről, miközben hangsúlyozzák a hagyományosabb értékek védelmét. Ezek a migráció szempontjából ambivalens modernizációs diskurzusok kiegészültek a vándorlás modernizációs diskurzusaival, amelyek azért is különösen fontosak, mert elméleti előképei a migráció, mint általános és absztrakt kategória megalkotásának, mind tudományos, mind pedig a növekvő piaci utilitarizmus szempontjából. Ezen kísérletek közé tartoznak például a migrációs átmenet diskurzusai. Ezek a diskurzív blokkok már a hetvenes évektől úgy keretezték a vándorlás kérdését, hogy történelmileg elkerülhetetlen a mobilitási szint növekedése.

Összefoglalóan és összekapcsolva a főbb demográfiai folyamatokkal, a nyolcvanas években ezen diskurzusok szintén hozzájárultak a kialakuló migrációs vitához és polarizálódáshoz.

4.3. A szocialista modernizáció diskurzusa és a migráció a nyolcvanas években

A **szocialista modernizáció** diskurzív típusa a különböző szocialista rendszerekben működő társadalmak sajátja volt és leginkább az állami tervezés és az optimális népességfejlődés fogalmi keretével dolgozott és a progresszió elemei között nem szerepelt a termékenység csökkenése. Ezen formációkban a migráció kérdése szintén sajátos szerepet játszott.

A nem vagy alig korlátozott állami (demográfiai) szuverenitás képze és gondolata a népesedés kapcsán kulcsfontosságú momentum volt a későbbi diskurzív fejlődés szempontjából. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ezek az államok már a hatvanas évektől a népesedési válságok félelmével küszködtek. Mindeközben a globálisan növekvő migrációra vonatkozóan alig volt diskurzív mintájuk, sőt a növekvő jóléti versengéssel szemben sem léptek fel ezen országok, hanem a népesedési diskurzusok stabil elemévé vált az ENSZ adatbázisa szerint. Mindeközben a mentális térképek is egyre inkább a saját országra és Európára összpontosultak egy korábbi diverzifikáltabb, mind globálisan, mind pedig a közelebbi régió iránt nyitottabb világkép helyett. Magyarországon ez a bezárkózás, és a népességfogyástól való félelem különösen éles volt a hetvenes évektől, és jól mutatja a szocialista modernizáció diskurzusának gyengéseit és önellentmondásait, amelyek végképp világossá váltak a kilencvenes évek fordulóján.

4.4. A konzervatív és a népi népesedési diskurzus és a migráció a nyolcvanas években

A **konzervatív** népesedési diskurzív formáció ugyancsak sok ponton kapcsolódott a későbbi történeti fejleményekhez. E konzervatív rend a „hagyományos” termékenység, család és az abortusz kérdése körül szerveződött, és a migráció kérdése jórészt látókörön kívül maradt a globalizáció kezdetéig, bár annak minden irányú korlátozása nem volt idegen ezektől a diskurzusoktól. Sőt, a nyolcvanas években, összekapcsolva a különböző témákat, megnő az érdeklődés a bevándorlók családi értékei és esetleges konzervativizmusa iránt (lásd pl. Leman 1987).

A későbbi fejlemények szempontjából fontos, hogy a konzervatív reformizmus és a revitalizációs diskurzusok mellett a nyolcvanas években még létezett egy köztes, a szociális felszabadításon és az etnikai versengésen alapuló, **narodnyik/népi** típusú diskurzus főképp Kelet-Európában. E diskurzus már a nyolcvanas évek végére radikális neo-konzervatív és revitalizációs irányba mozdult, amely diskurzív mintákban már közvetlen beavatkozást sürgettek a „népességcsere” és a demográfiai hanyatlás megakadályozása érdekében.

4.5. Revitalizációs népesedési diskurzus és a migráció a nyolcvanas években

A harmincas évekre kifejlődő **revitalizációs** diskurzív formáció az erőforrásokért vívott globális harcban a képzelt nemzeti biológiai „erő” visszaszerzésének lehetőségeit kereste történetileg. A „nemzeti erőt” féltő, globálisan is megfigyelhető diskurzív minták, amelyek az akadémiai diskurzusokban alig vagy szinte egyáltalán nem jelentek meg még az 1980-as években, ám a globalizáció kezdetével új erőre kaptak. Megjelentek az új jobboldal „populista” beszédében, illetve bizonyos (pl. az Öböl-menti) nyíltan elnyomó államokban még intézményesültek is. Ez utóbbiak azon szélsőséges jólétben élő államok voltak, amelyek a vándormunkát széles körben hasznosították, anélkül, hogy komolyabb jogokat adtak volna a bevándorlóknak. Szintén fontos volt, hogy a fenti kérdésekkel foglalkozó szélsőjobboldali csoportok a migráció és az abortusz esetében a megjelölt veszélyforrást adminisztratív eszközökkel kívánták „kiiktatni”. A közvetlen beavatkozás sürgetésének az irányába is segítették a későbbi blokkosodást azzal, hogy az ekkor még szélsőségesnek számító diskurzusok erőre kapjanak, és lassanként egy neokonzervatív és jobboldali történeti és politikai blokk egyik oszlopává váljanak.

4.6. Fejlődéselvű népesedési diskurzus és a migráció a nyolcvanas években

Ez a marxista gyökerekkel bíró, anti-malthusiánus, **fejlődéselvű** diskurzív minta a gazdaság radikális átalakítását tűzi ki célul népesedési feszültségek és problémák megjelenése esetén. Ezen értelmezési keret szerint a gazdaságot másik fejlődési pályára kell állítani, hogy legyen elég erőforrás a népességnövekedésre és a beruházásokra egyszerre. A népesedés általános kérdésével szemben a nyolcvanas évektől a migráció kérdése már élénken foglalkoztatta a neomarxista elméletek követőit. A nyolcvanas évek elejéig a demográfiai átmenet modernizációs diskurzusaihoz hasonlóan leginkább a város és az agrárvidék közötti migráció izgatta őket. Szemben azonban a modernizációs diskurzusokkal, ők e folyamatot függőségi viszonyoknak és egyenlőtlen cserének tekintették. E diskurzív mintában, az individuális racionális választás elméletével szemben, a hangsúly a történeti-koloniális viszonyokban rejlő útfüggőségre, a hálózatok felépülésére és a küldő és fogadó társadalmakban kialakult osztályhelyzetek elemzésére került a hangsúly. A kapitalista társadalmi rendszer kritikája összekapcsolódott a migránsok strukturális háttérének és pozíciójának bemutatásával. Ezen mintában külön figyelmet kapott a külföldi tőke és a piaci nyitás is, mint a migrációs folyamat egyik kiemelt tényezője.

E kritikai diskurzus, amely először mutatta meg a vándorokat sújtó hátrányos helyzetet globális összefüggésekben, részben összekapcsolódott a migrációs folyamatok emberjogi alapú kritikájával már a nyolcvanas években. Nagyon fontos kérdéssé vált a kulturális egység, a nyelvi és kulturális hibriditás, a keveredés és a határ kérdése, különösen Homi Bhabha szövegeiben, amely vonal a későbbiekben kiemelkedően fontos problémává vált e szellemi körben (lásd Bhabha 2002). Ugyancsak ide sorolandó a nyolcvanas évekbeli kritikai rasszizmus irodalom. A kritikai diskurzív formációk, különösen az identitáspolitikai elemekkel operáló változatok majd komoly szerepet kapnak az anti-migráns blokk

későbbi ellenségeképeként, miközben nagyon jelentős szerepet játszottak a fejlődés, szegénység, társadalmi és nemi egyenlőtlenség és az emberi jogok migrációval kapcsolatos kérdéseinek későbbi megfogalmazásában. Ezek a perspektívák a későbbiekben sokban hatottak a globalizáció korabeli diskurzív folyamatokra.

Mint jól látható, a nyolcvanas évekbeli diskurzusok nagyon sok elemükben közvetlenül, illetve nem szándékolt hatásmechanizmusok révén előkészítették a terepet a migrációs vita, a nyitás párti és az anti-migráns blokk ellentét felerősödése szempontjából, sőt bizonyos diskurzív kapcsolatokban már meg is jelenítették, vagy előre vetítették a konfliktus főbb elemeit.

5. Struktúrák és folyamatok: A migrációs fordulat történelmi materiális háttere

Ebben a részben megvizsgáltuk, hogy makroszinten milyen tényezők állhattak a migrációs, különösen az elvándorlási szintek emelkedése mögött és milyen térbeli és történelmi átrendeződés zajlott le globális, európai és kelet-európai elemzési szinteken.

5.1. Globális szint

A globális elvándorlás arányának gyorsuló ütemű növekedése, amely az elmúlt évtizedeket jellemezte, oly magyarázatot igényelt, mely a globalizáció sajátosságain, illetve a földrajzi mobilitásra gyakorolt hatásain kívül figyelembe vette a folyamat időbeliségét is. Ennek vizsgálatához egymással gyakran versengő, vagy éppen egymást kiegészítő makroszintű vándorláselméleti paradigmát, megközelítést választottunk.

Először a demográfiai és a társadalmi újraelosztási kontextus változását vettük alapul, és megvizsgáltuk az idősödés és a társadalmi redisztribúciós ráták esetleges szerepét, annak érdekében, hogy lássuk milyen társadalmi és demográfiai változások segíthették együttesen a piacosodás és a migráció kapcsolatának megerősödését adott globális egyenlőtlenségi viszonyok mentén. Ennek részeként fontos eredmény, hogy makro elosztási és demográfiai tényezők is hozzájárultak a gondozás piacosodáshoz és ezen tevékenység transznacionális fiktív áruvá válásához.

Másodsor konkrét migrációs elméleteket vettünk sorra. A migrációs elméletek csoportosításának egyik alapvető szempontja, hogy azok a vándorlási folyamatok elindulásával, vagy éppen a migráció önmagát gerjesztő, kumulatív mechanizmusaival kapcsolatosak (Massey 1999, Massey et al. 1998). Ez utóbbi összefüggések kiemelt fontosságúak voltak vizsgálatunk szempontjából, hiszen a nemzetközi vándorlás – időbeliségét tekintve – a globális világgazdaság szerves részeként, annak egyszerre oka és következménye is voltak. Az utóbbi évtizedek migrációs folyamatainak megértése tehát nem lehetséges a kumulatív hatások figyelembevétel nélkül. Jelentőségének megfelelően, második megközelítésként a kumulatív okság képezte a statisztikai elemzés egyik kiindulópontját.

A következő figyelembe vett vándorláselméleti megközelítés szerint az elvándorlás szintje az adott ország gazdasági-társadalmi modernizációs átalakulásával, a modernizáció szintjével hozható összefüggésbe. A tranzíciós elméletek a modernizáció általános folyamatának részeként írják le a vándorlási folyamatok átalakulását, és az el- és bevándorlási szintek változását (Zelinsky 1971, de Haas 2010a, 2010b).

Végül sorra vettük a vilárendszer-elméletekből ismert szempontrendszer tényezőit, amelyek az egyes országok piaci nyitásával, a globális és hierarchikus piaci gazdasági rendszerbe való belépésével, illetve ez utóbbiban betöltött strukturális helyével függték össze (Massey 1999, Sassen 1988/2006, Czaika - de Haas, 2015). Ezek vizsgálata elsősorban a külföldi működőtőke beáramlása és a világkereskedelemben való részvétel mértékéből, a szabadpiac térnyeréséből, illetve ezeknek a kibocsátó országokra gyakorolt gazdasági-társadalmi hatásaiból indult ki.

Miközben fő kérdésselvetésünk az egyes paradigmákhoz köthető tényezők vándorlásra, illetve a vándorlási szintek és minták változására gyakorolt hatásaira vonatkoztak, a jelenség komplexitásának és időbeliségének következtében a fent említett elméletek számos tényező tekintetében fedték egymást. E probléma kiküszöbölésére, az egyes paradigmákhoz kötődő modellek mellett, egy teljes, minden felhasznált jellemzőt együttesen tartalmazó, sokváltozós modellben is megvizsgáltuk majd a folyamatokat. Külön figyeltünk arra, hogy az egyes közös változók a különböző modellekben mennyire illeszkedtek az adott tényező együttesbe, mennyiben javult a magyarázóerejük.

A statisztikai elemzést az időbeliséggel, a történetiséggel kapcsolatos kettős megközelítés is különlegessé tette. Egyrészt, nem pusztán az egyes tényezők „azonnali” (keresztmetszeti) migrációs hatásaira voltunk kíváncsiak, hanem – korábbi irodalom alapján feltételezve, hogy e hatások időben eltolódva jelentkeznek – a vizsgálat 5, 10 és 15 éves időtávokra vonatkozik (Sanderson - Kentor 2008). Másrészt, az eddigi kutatásoktól eltérően, az egyes változók adott időpontra vonatkozó abszolút értékei helyett, azok különböző időintervallumokra vonatkozó növekményei kerültek a középpontba. Ily módon, a globalizáció kontextusában a nemzetközi migráció dinamikusabb látülethez juthatunk, amely a vándorlás folyamatainak változásait, az azokat magyarázni hivatott tényezők korábbi, referencia időszakon belüli változásaival lehet összefüggésbe hozni. A hipotézisek igazolásához loglineáris többváltozós elemzést végeztünk.

Az egyes modellekben használt változók így a következőképpen alakultak:

a) *Magyarázott változók:*

Az egyes országok népességének arányában kifejezett elvándorlási ráta változásai 1995 és 2000, 1995 és 2005, illetve 1995 és 2010 között (UN Trends 2019, UNCTAD 2020).

b) *Magyarázó változók:*

- 1) Az egyes országok népességének arányában kifejezett elvándorlási ráta változása a referencia időszakban, 1990 és 1995 között: e magyarázó változó használatának célja kettős. Egyrészt, mint proxy változó szerepel a kumulatív okság vizsgálatakor; másrészt a

kihagyott/nem megfigyelt változók okozta torzítások legalább részleges kezelését hivatott szolgálni. A kumulatív okságra vonatkozó hipotézis szerint, ez a változó pozitív hatást fejt ki a későbbi elvándorlási növekményre nézve mindhárom vizsgált időtávon (UN Trends 2019, UN WPP 2019 UNCTAD 2020).

- 2) Az egy főre jutó GDP (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz viszonyított arányának változása 1990 és 1995 között (UNCTAD 2020).
- 3) Az iskolában eltöltött évek átlagos számának változása 1990 és 1995 között (Wittgenstein 2022).
- 4) A GDP arányában kifejezett külföldi működőtőke beáramlásának (*flow*) változása 1990 és 1995 között (UNCTAD 2020).
- 5) A GDP arányában kifejezett külföldi tőke összállományának (*stock*) változása 1990 és 1995 között (UNCTAD 2020).
- 6) A mezőgazdasági foglalkoztatottak összes foglalkoztatotton belüli arányának változása 1990 és 1995 között (World Bank 2020).

c) *Kontroll változók*

- 1) A gazdasági fejlettség szintje, azaz az egyes országok világrendszerben elfoglalt helye: mivel a modernizációs és a világrendszer elméletek szerint az egyes tényezők hatása a fejlettség szintjétől függően alakulhat, ennek kezelésére két dummy változó került a modellbe az egy főre jutó GDP (2015-ös konstans USA dollár) világátlaghoz mért arányának alapján. Ezek egyike a periféria (amennyiben az adott ország egy főre jutó GDP-je 1990-ben nem érte el a világátlag 50%-át; a másik pedig a félperiféria országait jelölte (amelyekben az egy főre jutó GDP 1990-ben a világátlag 50%-a és 150%-a közé esett). Referencia kategóriaként a mag országai szerepeltek (amelyekben az egy főre jutó GDP 1990-ben meghaladta a világátlag 150%-át) (UNCTAD 2020).
- 2) A népességszám 1995-ös értéke: mivel a kibocsátó országok népességszáma befolyásolja mind a népességarányosan kifejezett magyarázott változókat, mind az egy főre számított magyarázó tényezőket, ezért szükségesnek láttuk ennek kontrollálását (UN WPP 2019).

E változók természetes alapú logaritmus értékeinek felhasználásával többváltozós, időbeli log-lineáris regressziók segítségével mindhárom időszávrá, egyenként három modell készült: az egymással részben átfedésbe kerülő modernizációs és a világrendszer modellek, illetve egy összetett, minden változót tartalmazó „teljes” modell. A kumulatív okságra vonatkozóan nem készült önálló modell, ehelyett az erre vonatkozó változókat az elvándorlási arány referencia időszakbeli változása képviseli. Így a modernizációs és világrendszer modellek közös magyarázó változói a következők lettek: a) az elvándorlási arány változása 1990 és 1995 között; b) az egy főre jutó GDP világátlaghoz mért arányának referencia időszakbeli változása; c) az 1995-ös népességszám; d) a periféria és félperiféria dummy-k. A

modernizációs modellben ezeken kívül az iskolában töltött évek átlagos száma, illetve a mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányának referencia időszakbeli változása; míg a globalizációs nyitás modellben a GDP arányos működőtőke beáramlása, felhalmozott állományának, illetve az exportnak a változása szerepel. Az elemzés egy 77 országból álló mintára épült, amely sajátos demográfiai és gazdasági jellegzetességeik miatt nem tartalmazta a másfél millió főnél kisebb népességgel rendelkező országokat (Khonje 2015), a világ legszegényebb államait¹, amelyek esetében a tömeges elvándorlás éppen a népesség szegénységénél fogva korlátozott, illetve a külföldi tőke befektetések is korlátozottak (De Haas 2010a, Solimano - Watts 2005), illetve azon országokat, ahol a nagyon gyors népességnövekedés tulajdonképpen eltüntethette az elvándorolt állományok növekedését. Ez utóbbi értelmében kimaradtak a mintából azok az államok, ahol az adott időszakban a népességnövekedés a megfigyelt ráta eloszlásának a legfelső 30 százalékába került.

Az országok alapadatait a disszertáció mellékletei tartalmazza (<https://demografia.hu/en/downloads/Institute/Melegh-Attila/Supplementary.pdf>). Fontos megjegyezni, hogy az ily módon képzett mintánkon belüli és a megfigyelt globális migrációs folyamatok csak kisebb eltéréseket mutattak.

A történeti statisztikai elemzésbe bevont változók közül egy tényező mutat időszakokon és modelleken átnyúló hatást. Ez a változó a meg nem figyelt összefüggésekkel és a kumulatív oksággal összefüggésbe hozható népességarányos elvándorlási arányszám változása a kiinduló időszakban. Tehát a kiinduló időszaki változás mértéke komoly és szignifikáns hatást gyakorolt a későbbi időszakok arányszint változására jól mutatva a migrációs pályák útfüggőségét. A legerősebb ilyen irányú hatást a vilárendszeres és az összevont modell esetében figyelhettük meg. Minden esetben az összevont modellhez képest a vilárendszeres modell integrálta a legjobban ezt a változót, miközben közép- és hosszútávon a modernizációs modellen belül ez a változó elveszítette a szignifikanciáját, azaz egyre inkább véletlenszerűvé vált az összefüggés. Ha térségek szerint gondoljuk át ezt az összefüggést, akkor modellünk azt mutatja, hogy a kumulatív hatás különösen nagy elvándorlási hullámot Kelet-Európában és Latin-Amerikában kelthetett.

A világszerte viszonyított jövedelmi szintnek, az adott ország relatív gazdagságának a javulása 1990 és 1995 között szintén emelte az elvándorlási arányokat. Ez a változó ismételtén a vilárendszer- és az összevont modellen belül volt statisztikailag szignifikáns rövid és hosszabb időtávon is, míg a modernizációs elmélet esetében csak hosszabb, 15 éves távon mutatott némi összefüggést a migrációs szint későbbi alakulásával. Ez a kapcsolat tehát lineáris volt, és az eredmények alapján úgy tűnt, hogy a

¹ A mintából kivettük azokat az országokat, amelyek egy főre jutó GDP-je nem érte el 1990-ben a világszerte 10%-át.

migrációs púp elmélet (amely nem lineáris kapcsolatot tételez fel) nem volt igazolható ebben a formában (Haas et al. 2018).

A modernizációs változások egyik fő indikátora az iskolában eltöltött évek átlagos száma volt, amely különböző szintekről elindulva és különböző mértékben, de a kilencvenes évek elején a mintánk minden egyes országában javult. A várakozásokkal ellentétben ez a tényező mégsem mutatott szisztematikus kapcsolatot, és az iskolázottság növekedése, a humán tőke ezáltal javulása sem vezetett el a migrációs állomány népeségarányos növekedéséhez az adott modellben. Sőt, meglepő módon a kapcsolat negatív előjelű és rövidtávon még szignifikáns is a modernizációs elméletet szimuláló modell keretein belül. Ez azt fejezi ki, hogy azokban az országokban, ahol nőtt az iskolázottsági szint minden más tényező kontrollja mellett, ott rövidtávon csökkent az elvándorlási szint. Ez azt jelentheti, hogy a migrációban leginkább érintett fiatalok jobban el tudtak helyezkedni a hazai munkaerőpiacon a hosszabb iskolázatásnak köszönhetően. Ez különösen fontos lehetett Kelet-Európában.

Ugyancsak meglepő eredményeket kaptunk a mezőgazdasági foglalkoztatottság hatását illetően is. A kapcsolat pozitív előjelű lett, miközben ellentétes mozgásra számítottunk. Amennyiben nőtt az agrárfoglalkoztatottsági szint a kiinduló időszakban, akkor megemelkedett az elvándorlási szint közép- és hosszútávon. A hatás egyre erősebb lett, miközben a szignifikancia szintek csökkentek. A hatás kimutatható volt mind a modernizációs, mind pedig a világszerte értelmezési kereten belül. Ez az összefüggés azt jelenti, hogy a globalizációs nyitás esetében minden más változó kontrollálása mellett akkor következett nagyobb mértékű elvándorlási hullám, ha az adott ország reagrárosodott, azaz más szektorokban nem találtak (vagy nem kerestek) munkát az ott élő emberek. Ezt az összefüggést egy sokkhatás megjelenéseként értelmezhetjük, azaz a piaci nyitás esetében bekövetkező szerkezetváltozás hatásait, pl. a helyi ipar elvesztését az ott lakók az agrárrendszerbe való meneküléssel, illetve annak alternatívájaként elvándorlással próbálták megoldani (Horváth-Kiss 2015).

A külföldi tőke GDP-hez viszonyított beáramlása szignifikáns összefüggést mutatott a későbbi elvándorlási szint alakulásával. A külföldi tőke növekvő beáramlása más hatások kizárásával gyengén, de szisztematikus módon növelte az elvándorlási szinteket. Így a Saskia Sassen, Sanderson-Kentor és Bang-MacDermott által feltételezett makroszintű hatásmechanizmus újabb megerősítést nyert, és a külföldi tőke szerepének a növekedése a globalizáció korában szignifikáns szerepet játszott a migrációs szintek későbbi emelkedésében (Sassen 1988,2006, Bang-MacDermott 2019, Sanderson-Kentor 2008). A hatás rövidtávon volt a legerősebb, és ez némileg lerövidítette a Sanderson és Kentor által megállapított időbeli csúszást, hiszen nem csak 10 éves időtávban, hanem már öt éves időtávban is érvényesült az a világszerte összefüggés (Sanderson-Kentor 2008). Tehát megállapítható, hogy a tőke áramlása és a piacosság fontos volt szereplő az elvándorlási szintek emelkedésében. Ez az összefüggés a világ minden térségében szerepet játszhatott, de különösképpen Kelet-Európában. Sanderson és Kentor eredményeivel szemben, a külföldi tőke összállományának alakulása nem mutatott

összefüggést az elvándorlási szintek változásával. Ugyanígy nem találtunk összefüggést az export részarányának változásával, ami igen fontos indikátora a globalizációs nyitásnak.

A kontrollváltozók közül a népességszám semmilyen kapcsolatot nem mutatott. A periféria dummy változó (értsd az egy főre jutó GDP a világátlag 10-49%-a) csak hosszabb távon mutatott pozitív összefüggést az elvándorlási szintek változásával, míg a félperiféria (egy főre jutó GDP a világátlag 50-149%-a) már tíz éves időtávban is pozitív kapcsolatban volt az elvándorlás alakulásával. Más szavakkal, igazolható volt, hogy a fenti összefüggések a félperiféria esetében a legerősebbek, ami megfelel a világrendszeres megközelítés elvárásainak és a fenti eredményeknek. Tehát egyáltalában nem véletlen, hogy Latin-Amerika és Kelet-Európa vált az elvándorlás fő motorjává a piacosodás időszakában.

A piacosodást hangsúlyozó világrendszer és az összevont modell erejét jól mutatja az is, hogy a magyarázó erő tekintetében a modelljeink közül e két összefüggésrendszer volt a legerősebb (a korrigált R^2 a 1995-2000 közötti időszakra 0,8236 és 0,8213, 1995 és 2005 közötti időszakra 0,4685, 0,4613). A modernizációs modell rosszabbul teljesített (ugyanezen értékek 0,3126 és 0,0403). Sőt az összevont modell magyarázóereje nem javult az iskolázottság bevonásával. A különböző elméletek közös tényezői esetében is azt láthatjuk, hogy a világrendszeres keretben érvényesülnek a leginkább, és ez olyan rendszerszintű összefüggéseket sejtet, amelyek a globalizációs nyitást és a piacosodást tematizáló világrendszeres elméletek erejét mutatja a kilencvenes és a kétezres évek során lezajlott folyamatok esetében.

5.2. Európai szint

Térbeli és történeti összehasonlítás alapján jól látható, hogy **Európában** a globális piac még mélyebb térhódítása, a kapcsolódó egyenlőtlenségek és a zajló demográfiai mozgások együttesen különösen erős feszültségeket szültek, amelyik térség mindeközben a világ történelmi és civilizációs éllovasának gondolta magát. A kontinentális specifikumuk elemzése során fontos kontinentális szintű feszültségekre bukkantunk.

A világ más részeihez képest Európa nyitottabb gazdaságokkal és sajátos módon az egyenlőtlen térségeket összekapcsoló szabadpiaci gazdasággal és intézményrendszerrel rendelkezett, ami a globális modellünknek megfelelően megnövelte a már eleve magas migrációs szinteket és arányokat. A globális térbeli renden belül Európa csak a hetvenes években vált végleg bevándorló területté, szemben más célpontokkal. Európa esetében új migrációs és menekült útvonalak nyíltak meg a globalizáció idején, először a volt szocialista térséggel kapcsolatban, később Nyugat-Ázsiával is, amely utóbbi folyamat „meglepetést” okozhatott a 2010-es években kibontakozó menekültválság kapcsán. Európa az átlagosnál intenzívebben élte meg az idősödés, termékenység csökkenés, gazdasági átalakulás és a migráció legújabbkori összekapcsolódásának feszültségeit, ami a migrációs súly és a gazdasági súly alakulásának eltérő dinamikájából is következett.

Európa, mint kontinens, az elmúlt majdnem harminc évben népességarányához képest magas számban adott otthont külföldön született embereknek és ez az arány az idő során alig változott, miközben a népesedési súly végig csökkent. A migrációs és a népesedési súly alakulását érdemes összevetni a gazdasági súly alakulásával is, mert így a fenti történeti materiális képlet még érdekesebbé válik. Csökkenés figyelhető meg a gazdasági súly tekintetében és ez a ráta éppen az utóbbi években érte el Európa a globális migráción belüli vándorlási súlyát állományi adatok alapján. Ha azt feltételezzük azonban, hogy a szabad mozgásnak nincsenek komolyabb korlátai, és hogy a migrációs súlyt a befogadó gazdaság által „felajánlott” relatív gazdasági jövedelemtömeg is vezérelheti, akkor a vándorló népesség mozgása nem csak a jövedelmi szintek szerint alakul, vagy arra reagál. A világ gazdaságán belüli súly (befektetések, munkahelyek, gazdasági lehetőségek aránya alapján) is számít, és Európa csak most ért el erre az „arányos” szintre.

Szemben a közvélekedéssel, menekültek befogadása esetében Európa már nem rendelkezett kitüntetett hellyel és súllyal a számbeli arányok alapján. Még a legutolsó menekülthullám során sem lépett túl jelentősen népesedési súlyán. A menekültek beáramlásának térképe sem változott meg radikálisan a 2000-es évekhez képest, Szíria, illetve legutóbb Venezuela esetét leszámítva. A 90-es évekhez képest pedig leginkább az Ázsiából érkezők számának és arányának emelkedése és a Kelet-Európából érkezők arányának a visszaesése szembetűnő. Ugyanígy térségünkkel kapcsolatos, hogy Kelet-Európa volt az a térség, amelyik most először szembesült nagyobb tömegű menedékkérő regisztrálásának a problémájával egy Uniós szabályrendszer keretében. E jogi normáknak való korlátozott, gyors és viszonylag formális megfelelés az EU csatlakozás során ekkor vált éles problémává (Melegh et al. 2021). Kelet-Európa számára, mint később látni fogjuk, a globális mentális hierarchiákban való köztes pozíció pedig felkínált egy radikalizálódási perspektívát éppen a migráció és a nemzeti alapú elzárkózás tekintetében.

5.3. Kelet-európai szint

Ez Európán belüli különbségek terén hiányzik a kép a konkrét regionális *történelmi* mechanizmusokkal és a **Kelet-Európán** belüli különbségekkel, pályákkal kapcsolatban, különösen az általunk követett globális demográfiai és migrációs perspektívából nézve.

Az egyes európai térségeknek vagy éppen országoknak nagyon eltérő migrációs tapasztalataik vannak a globalizációt megelőző, illetve a globalizáció időszakában és ebből következőleg nagyon eltérő mentális migrációs térképekkel értelmezhetők a migrációs folyamatok átalakulását. Jól látható, hogy az európai térségek közül a kelet-európai, a volt szocialista blokk, amelyik legkevésbé követte a fő európai trendeket a bevándorló válásban, sok tekintetben a kontinens középső, északi és északnyugati országaival szemben egy elvándorlási pólust képezett Európán belül. E különbség közvetlen kapcsolatban állt a kontinensen belüli egyenlőtlenségekkel és a globalizációs időszak társadalmi folyamataival, és jelentősen eltérő migrációs tapasztalatokhoz és mentális térképekhez vezetett.

A kelet-európai specifikumok között először is a kiugróan nagy gazdasági nyitottság jelentett komoly feszültséget. Mindegyik állam különösen nyitott volt elvándorlás szempontjából már az időszak kezdetén és a tőkebefektetések szempontjából zárt térségből vált összességében különösen nyitott térséggé, amennyiben a világtrenddel vetjük össze. Néhány egyedi kivételtől eltekintve még Latin-Amerika vagy Délkelet-Ázsia államai sem mutattak ekkora nyitottságot.

A következő feszültségrendszer az elnéptelenedés, a gondozói válság és az elvándorlás körül jött létre. Ez óriási kihívásként volt értelmezhető mind a gondoskodás, mind a társadalombiztosítás, az öregségi és rokkantnyugdíjak, mind pedig a munkaerőpiac felől. Az adott kelet-európai országok bizonytalan munkaerőpiaci helyzetben lévő csoportjai, nagy számban középkorú nők, egyre inkább bekapcsolódtak a jobb módú társadalmak gondozási rendszerébe. Ezen országok különböző módokon még elő is segítik, hogy a jóléti terheket ezek az ingázó munkások csökkentsék, viszonylag alacsony fizetés mellett (Katona-Meleg 2020; Meleg et al. 2018, Váradi 2018, Németh - Váradi 2018, Turai 2018, Bahna - Sekulová 2019). Mindeközben a kibocsátó országok időződése szintén nagyon felgyorsult. A legtöbb országban a munkaképes korú népességre eső 70 év feletiek aránya közel 20%.

Egy ilyen váltásnak növelnie kellett volna az újraelosztást (adók és járulékok arányát). A fő kelet-európai kibocsátó országok úgy kapcsolódnak be a nemzetközi migráció rendszereibe, hogy a kiemelt migrációs célterület az Európai Unió átlagos újraelosztási szintjei alatt szed be adójövedelmet és járulékot, többek között a befektetésekért folytatott verseny fenntartása érdekében. Ezt az elvándorlást nagyban elősegítő jelenséget nevezhetjük kelet-európai jóléti hátránynak, ami az újraelosztás történetileg is kimagasló szintjeit biztosító szocializmus felbomlásával jött létre. Ez az egyenlőtlenség pedig a társadalom szélesebb rétegeinek hosszútávú biztonságérzetét is alááshatta, és fontos társadalmi háttére lehetett egyszerre az elvándorlás növekedésének és a jóléti versengés megerősödésének (Hárs 2019, Haas et al., 2018, 23-24.o., Csepeli-Örkény 2017).

A nagyon komoly demográfiai és szociális kihívásokkal küzdő kelet-európai térség egyenlőtlen cserébe való betagozódása nem szabad, hogy elfedje a belső különbségeket és dinamikákat, a kapitalizmus konkrét változatait (Bohle-Greskovits 2012, Szelényi-Mihályi 2020). Mi ezt a **fejlődési tipológiát** a migrációs tapasztalatokra és a migrációs folyamatok már globális szinten megállapított tényezőire építjük, és abból bontjuk ki.

Az első típust **jólét-védő kelet-közép-európai csoportként** írtuk le. E csoport (Szlovákia, Csehország, Magyarország, Szlovénia) nemcsak megváltoztatta a vándorlási egyenlegét negatívról pozitívrá, hanem viszonylag kicsi elvándorlási szinteket produkált (népességarányosan 10 százalék alatt), illetve többször relatíve nagyobb számban érkeztek bevándorlók. A migrációhoz kapcsolódó fejlődési tényezőkben is kirajzolódott egy sajátos minta és összefüggésrendszer, amely segített megérteni, hogy miért ezen országok közül kerültek ki a migránsellenes blokk legharcosabb képviselői. Ebben kiemelt jelentősége lehetett a már a rendszerváltozás idején érkező bevándorlási hullámnak, a relatíve magas újraelosztási szinteknek, a munkaerőpiaci téren kibontakozó és statisztikailag modellezhető fiktív versengésnek bevándorlók és a honos népesség között.

A második típus **az elvándorló országok** csoportját jelölte. A csoportba beletartozik Albánia, Bulgária, Szerbia, Horvátország és Lengyelország. A volt jugoszláv tagköztársaságokat, Szerbiát és Horvátországot leszámítva ezek az országok igen kicsi népességarányos bevándorlást tapasztaltak meg, jóval alacsonyabban, mint az első csoport országai. A típus egyik legfontosabb jellemzője, hogy a bevándorlásnál jóval nagyobb és növekvő elvándorlás jellemezte őket, és számos olyan sajátos mechanizmust mutattak, amelyek következtében a politikai és diskurzív reakciók is részben eltértek az első típustól. Ugyancsak eltérő pályára állította ezeket az országokat, hogy nagyon alacsony újraelosztási szintek mellett, fiktív migrációs csere nélkül zajlott le a nyitás, amely nyitásban a magas elvándorlás és az agrárszektorba menekülés fontos stratégiai elem volt. Mindeközben a külföldi tőke előtti nyitottság is kisebb volt.

A harmadik csoportot a **volt kelet-európai szovjet tagköztársaságok** képezik, ide tartozik Észtország, Lettország, Litvánia, Moldávia, Ukrajna, Grúzia és Örményország. Ezen az országokban közös, hogy a Szovjetunióból lett és viszonylagos fejlettség következtében nagyobb számban adtak otthont általában a Szovjetunióban másutt született embereknek. A globalizáció idején a határokon kívül született emberek aránya erősen csökkent, miközben egyre növekvő mértékben elvándorolt a honos népesség. Fejlődési pályájukban és dinamikájukban azonban nagyfokú belső divergencia volt megfigyelhető, ezért a csoportot mindenképpen szét kellett bontanunk. Ezen típuson belül három különböző pályát értelmeztünk a migrációhoz kapcsolódó más tényezők és társadalmi összefüggések alapján. Fejlődésük során vagy a közép-európainak nevezhető jóléti blokk irányában indultak el egyes országok, úgy mint Észtország, vagy a tartósan kivándorló országok irányában fejlődtek egyesek, mint Lettország és Litvánia. Vagy pedig egy külön változat jött létre azzal, hogy gazdasági fejlődésükben vagy megakadtak, mint Ukrajna, vagy a kilencvenes évek sokkja után az alacsony jövedelmi szintekről alig tudtak felfelé mozdulni, mint Moldávia és Grúzia. Igazából ezek az országok leszakadtak a kelet-európai félperifériáról és sok szempontból periférikus országgá váltak.

Történeti, materiális szempontból a nyitás és a társadalmi sokk együttesen megszabhatta a migrációval kapcsolatos attitűdök háttérét és későbbi alakulását. A disszertáció egyik legfontosabb állítása az, hogy az adott globális illetve regionális, európai történelmi tendenciák környezetében éppen azok a kelet-európai államok váltak elsősorban a migrációs viták főszereplőivé, amelyek a korábbi jólétük veszélybekerülése vagy elvesztése miatt már a menekültválság előtt is aggódtak a bevándorlás miatt. Tehát általában nem azok az államok váltak ennek a fordulatnak a főszereplőivé, amelyek a nyitás során a korábbi válságok és történelmi kataklizmák (a Szolidaritás mozgalom és a gazdasági-adósság válság, a Ceaușescu-, vagy az Enver Hoxha- időszak stb.) után készségesebben elfogadták a neoliberais fordulatot. Emellett ezek az országok a nyitáskor még tolerálták, és elfogadták, hogy a tömeges elvándorlás egy valós, és több szempontból pozitívan megélt alternatíva lehet a nyolcvanas és kilencvenes évek válságai, ipari összeomlásai közepette. Mindeközben pedig ezeket a társadalmi közösségeket nem érte komolyabb bevándorlás legalábbis a leutóbbi időkhöz. Így a konkrét történelmi folyamatok, ritmusok és a szélesebb társadalmi és strukturális átalakulás együttesen magyarázhatja meg

történelmi-materiális szempontból, hogy milyen társadalmak kapaszkodhattak jobban az elzárkózás globálisan és lokálisan örökül kapott diskurzív elemeibe, amelyek értelmezték és indokolták számukra a kirekesztést és megerősítették a nacionalizmust.

6. Attitűdök és diskurzív változások a globalizáció korában

6.1. Attitűdök változása

A migránsellenesség történeti elemzését több felmérés alapján végeztük el. Először a World Value Survey idősorait vettük szemügyre, majd pedig a European Social Survey (ESS) és a Eurobarometer bizonyos adatait hasznosítottuk (Haerper et al. 2014, 2020, European Values Study 2017, European Union 2021*, European Social Survey 2018*).

A World Value Survey az egyik legfontosabb hosszabb távú nyitott adatbázis, amely nyolcvan országot is felölel. Ezen 1982-ben indult felmérésorozatot hét hullámban vizsgálta, hogy bizonyos „zavaró” és „marginális” csoportok (más ’fajúak’, más nyelvűek, más nemi beállítódásúak stb.) közül kiket említenek, és milyen gyakran jelölték meg a „bevándorlókat és külföldi munkásokat” mint szomszédsági szinten elutasított csoportot. Ez egy „említette” vagy „nem említtette” válaszopció volt, tehát az elutasítás finomabb mérését nem tette lehetővé. A vizsgált országok összetétele állandóan változott, és ezért általában töredékes idősorokat lehetett csak felállítani. Mégis megfigyeléseket lehetett tenni az alapján, hogy az egyes régiókban, egy nagyobb időszakban (három-három hullámot felölelően 1990-2005 között, illetve 2006 és 2020 között) átlagosan mekkora arányban jelölték meg országosan a válaszadók, hogy nem szeretnék szomszédként maguk mellett tudni migránst vagy külföldi munkást olyan államokban, ahol volt adat mindkét nagyobb időszakra vonatkozóan. Azt is meg lehet vizsgálni, hogy hol, mely régiókban és melyik időszakban fordultak elő az adott globális mintaátlag alatti vagy feletti eredmények és hogy azok mennyiben változtak.

Meglepő módon a World Value Survey ezen adatai alapján globális szinten alig nőtt a szomszédság kérdéssel mért idegenellenesség. A harminc éves globális stabilitás mellett igen érdekes eredményeket kaptunk, ha a térbeli eloszlást vettük figyelembe. Ezen adatok alapján sajátos geokulturális feszültség volt megfigyelhető az ún. nyugati országok és érdekes módon a latin-amerikai országok „nyitottsága” és a világ többi részének relatív „zárttsága” és e kérdésben való megosztottsága között. Mintha a világ társadalmában már hosszabb ideje egy óriási migrációs vita zajlana az ázsiai, afrikai és a kelet-európai, illetve a nyugati és latin-amerikai országok között. Egyértelmű, hogy ebben hosszabb távú történelmi tényezők jelentek meg, és ezeket nem lehet leegyszerűsíteni az adott térségek vándorlási egyenlegeinek már elemzett alakulására.

A migráció kérdésében a leginkább elzárkózó térségek közé tartozott Ázsia mellett Kelet-Európa Külön is hangsúlyoznunk kell, hogy Kelet-Európa általános negativitása megnőtt az afrikai országok összesített „megnyugvásával” szemben. Sőt, a volt szocialista blokk közvéleménye az, amelyik a globalizáció korában a világ vizsgált térségei közül egyedül a globális átlag alatti szintről indult, végül

az ázsiai országok átlagos szintjéhez zárkózott fel. A migrációellenesség növekedése a globalizáció korában mintha Kelet-Európa sajátja lenne, és ez mutatja, hogy komplex történeti elemzés szükséges a történeti-lokális interakciók vizsgálatakor.

Ez nem jelenti azt, hogy a térségek teljesen homogének lennének a közvélemény-kutatások szempontjából. Az idő előrehaladtával bizonyos országok így mért toleranciaszintjei tehát jelentősen eltérnek egymástól a szélesebb értelemben vett kelet-európai térségben. Kitűnik Magyarország, Csehország, Szlovákia, Montenegró vagy éppen Észtország szisztematikus és globálisan is figyelemre méltó idegenkedése 30-50 százalékos említési arányokkal, míg más kelet-európai országokban és volt szovjet tagállamokban nem, vagy csak rövidebb időpillanatokban bukkan fel ilyen mértékű elutasítás. Az utóbbiak közül kiemelendő Albánia, Lengyelország vagy éppen Románia, ahol a szintek nemcsak, hogy alacsonyok voltak a globalizáció első időszakában, hanem még csökkentek is az idő előrehaladtával. Tehát az általános történelmi tendencia mellett a belső megoszlás is sokban egybecseng a történeti materiális folyamatokkal és az általunk feltárt fejlődési típusokkal, hiszen éppen a jóléti szigetként működő térségek (a közép-európai jóléti elzárkózó és a balti államok közül a leggazdagabb Észtország) azok, amelyek a fenti elzárkózó tendenciákat felerősítették.

Az Eurobarometer és WVS adatok alapján azt láttuk, hogy a kilencvenes évek során az EU 15 államban nem változott ez az elutasítási szint, bár bizonyos tekintetben voltak negatív változások (68. ábra, European Union, Inglehart et al. 2014, Haerpfer et al. (2020), European Values Study 2017). Ezzel szemben a WVS harmadik, 1995-98-as hulláma szerint Kelet-Európában már a kilencvenes évek második felében túlnyomó többségben voltak azok az államok, amelyek átlag feletti elzárkózást mutattak, miközben az összes nyugat-európai ország néhány kivétellel átlag alatti eredményeket produkált (Inglehart et al. 2014). A megvizsgált 23 kelet-európai állam közül 15 már a globális átlag feletti szinteket mutatott, és nyolc olyan állam volt, amelyik a nyitottabb csoportba tartozott. Már kialakulóban volt egy élesebb megosztottság, egyrészt Nyugat- és Kelet-Európa között, illetve, mint már jeleztük a materiális fejlődési típusok mentén bizonyos szempontból Kelet-Európán belül.

A European Social Survey adatai szintén komoly elutasítottságot mértek Európa sok államában, de különösen Kelet-Európa egyes államaiban, amennyiben az Európán kívüli szegényebbnek minősített államokból érkező bevándorlók beengedéséről kérdeztek a kérdezőbiztosok (ESS, 2002, 2006). Ezen adatok alapján sem állíthatjuk, hogy a globalizáció automatikusan kiváltott volna egy komolyabb emelkedést, és még a hihetetlen mértékben mediatisált 2014-18-as válság sem okozott általános negatív elmozdulást, legalábbis azok arányában, akik kevés vagy egyetlen egy bevándorlót sem szerettek volna hazájukban látni az Európán kívül élő szegényebb emberek köréből.

Amennyiben megvizsgáltuk a kontinens belső megosztottságának alakulását, akkor azt figyelhettük meg, hogy már a kezdetekben a kelet-európai országok egy komolyabb csoportja (Magyarország, Csehország, Észtország, Litvánia) messze kiugrott az elutasításban, miközben mások, Szlovénia és Lengyelország, átlag körüli, kicsivel az átlag alatti értékeket produkáltak, amely eredmény nagyban

egybevágott a feltárt fejlődési típusokkal és problémákkal. Tehát a globális változásokat lokális dinamikus kontextusba kell helyoznunk.

6.2. A migrációs téma súlyának alakulása

E kérdésben is egy paradoxont találtunk. Amennyiben a használt források (világbanki dokumentumok, szakbibliográfiák, Google könyvek) alapján vizsgáltunk, akkor a globalizáció korában az egész világra kiterjedően már nem nőtt meg az érdeklődés. Tehát egyáltalán nem voltak mechanikusak a reakciók abban az értelemben, hogy a migrációs minták átalakulásával és a migráció intenzitásának növekedésével megnőtt a migrációs téma súlya a tudományos és szakpolitikai szövegek világában. Inkább úgy fogalmazhatunk, hogy a probléma újrafogalmazódott és nőtt a blokkos polarizálódás az elitek diskurzusaiban. A nemzetközi migráció, mint absztrakt és jórészt piaci kategória fogalmazódott újra, amely átalakulás feszültségektől terhes és antagonisztikus blokkok irányába tolt el a vitákat az adott történeti materiális kontextusban.

6.3. A migrációs politikai tudatosság és a polarizáltság növekedése a globális népesedéspolitikák szintjén

A szakpolitikai elitek figyelmének aránytalanságait és a történeti változás diskurzív összefüggéseit jól mutatta az ENSZ népesedéspolitikai adatbázisának átalakulása. Ennek alapján a globalizációs migrációs felfutás közepette az egyes országok szakpolitikai tudatossága a migráció terén megnőtt, hiszen mind a bevándorlás, mind pedig az elvándorlás terén egyre csökkent azon országok száma, amelyek az ENSZ számára úgy nyilatkoztak volna, hogy nem avatkoznak be a folyamatokba és/vagy nincs ilyen irányultságú szakpolitikájuk. Tehát az adott konkrét szakpolitikai térben a globalizáció megnövelte a tudatosságot és a beavatkozási igényt (Haas et al. 2018).

Az ENSZ kiadvány alapján összeállított adatok tükrében igen jól látszott a bevándorlási kérdések iránti erős érdeklődés és az elvándorlás iránti viszonylagos érzéketlenség szakpolitikai körökben. Két dolog azonban különösen figyelemre méltó volt a szakpolitikai változásokban. A globalizáció idején, legalábbis ezen adatbázis tanúsága szerint a bevándorlás csökkentésére irányuló erőfeszítések nemhogy nőttek volna, hanem éppen visszaszorultak, ami egybevág de Haas állításával, hogy 1945 óta általános nyitás zajlik (Haas et al. 2018). Ezzel szemben a legutóbbi időben az elvándorlás kérdése nemcsak előtérbe került, de megnőtt azon országok száma is, amelyek csökkenteni kívánták az elvándorlási szinteket, bár egyes országok körében a mértékek tartása és emelése szintén teret nyert. Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy a migráció mint önálló szakpolitika is jobban megerősödött és polarizálódott a bevándorlást vagy elvándorlást gondnak tekintők között, ami egy újabb momentum a történeti globális-lokális dinamikákat illetően.

6.4. A migráció mint általános piaci kategória megalkotása

Szemben a nyolcvanas évekkel a globalizáció korában már a migráció kifejezés egyik kiemelt tartalma a nemzetközi vándorlás lett anélkül, hogy konkrétan utalna annak irányára, azaz a bevándorlásra vagy az elvándorlásra. Ez pedig fontos momentum lehetett abban, hogy általános és absztrakt kategóriává váljon, amely éppen az általánosság, *a társadalmi viszonyokból való kiszakíttóság révén piaci kalkulusként absztrahálhatóvá, és egyben mitizálhatóvá vált.* Ezzel a vele kapcsolatos attitűdök és vélemények antagonizálhatóakká is váltak. Ezen kategória fejlődésében fontos szerepet játszik a migráns és a menekült/menedékkérő kategóriák újbóli összeépülése, amely a háború után az 1951-es genfi egyezmény megszületésével megszűnt (Long 2013). Ugyancsak ezt mutatja, hogy ebben az irányban alakul át a világbanki dokumentumok szövegvilága, ha a migrációs kategória tartalmának változására koncentráltunk. Ugyanilyen irányba mutattak a migrációs témájú szakfolyóiratok alapítási tendenciái.

A fenti folyamatok mögött a globális piac terjedése és az azzal kapcsolatos mobilitási változások és igények álltak. A migráció általános és absztrakt racionális kalkulációvá vált, sok esetben még a menedékkérők esetében is. Kulcsfontosságú volt, hogy a migráció különböző formái úgy, mint a földrajzi mobilitás hihetetlenül gazdag jelenségei, az utazó és a vendéglátó, a beérkező és az ottélők közötti személyes viszonyok, illetve a társadalmi környezetükbe ágyazott személyek dologgá váljanak, piaci kalkulussá, egyfajta totális piaci társadalmiasodás részeként. Ezzel egyidőben pedig ezek a tudati változások a lokális és globális elitek által is hirdetett piaci racionalitás felé tett *szükségszerű* lépésnek minősültek, és ezáltal a különböző komplex migrációs helyzetek úgy mond *lényegükönél* fogva mind a kormányzatok, mind pedig az egyének oldaláról racionális döntések sorozatává váltak.

Ez pedig, ahogy már jeleztük, csak absztrakciók megalkotása révén vált lehetségessé (amit a tudományosság igénye is elősegített), és fő állításunk, hogy a jelenlegi migrációs vita ezen absztrahálás és racionalizálás kapcsán robbant ki, megadva egyszerre az univerzálódás vágyát, vagy azzal dialektikus összefüggésben a partikuláris szelektív elzárkózás vágyát és a migrációs cseréktől való félelmet. Ebben a folyamatban a különböző migráns és nem migráns csoportok munkájának és társadalmi hozzájárulásának (elvándorlók vagy a népességhiány pótlása bevándorlókkal) értékeit összemérhetőnek tekintették biopolitikai szempontból, megteremtették formális egyenlőségüket, amely folyamat mind materiális, mind pedig tudati szinten kiválhatta az ellenmozgásokat.

6.5. A migráció haszonelvű kezelése és a népesedési diskurzusok és politikák blokkosodása

Ebben a részben azoknak az elemeknek az integrálását követtük nyomon, amelyek a történetileg adott diskurzusokból a piacosodás és a migrációs nyitás blokkjának felépülését szolgálták.

A forrásaink alapján jól látható, hogy a kilencvenes évektől a malthusiánus gondolati kör komolyan hozzájárult a globális munkaerőpiac eszméjéhez és általában a migráció, mint költség-haszon elemzéséhez. E diskurzív keret, kompromisszumokat kötve a fejlődés alapú megközelítésekkel, átváltott a direkt és sok szempontból autoriter születéskorlátozás propagálásától (indiai sterilizációs program, a kínai drasztikus születéskorlátozás stb.) a nők egyénileg is védendő reprodukzív jogainak, reprodukzív választásainak a hangsúlyozására és a migráció támogatására.

A globalizáció korában külön kiemelt szerepe volt ennek a diskurzusnak abban, hogy a migrációt, az elvándorlást és a piacosítást megkerülhetetlen eszköznek tekintse. Hiszen e szerint az értelmezési keret szerint az ökológiai és demográfiai válságok közepette, csak a piac lehetett elégséges eszköz a munkaerőigények és feszültségek (értsd pl. közlegetők tragédiájának) globális megoldására. A lényeg a malthusiánus és a neoklasszikus közgazdasági érvelés kombinációja volt, amely kapcsolás a piaci intézményrendszer és elosztás (mint kollektív emberi zsenialitás) a szerzők állítása szerint fel tudta volna oldani a szűkösségek által teremtett feszültségeket, azaz a malthusiánus típusú népességnomásokat is (Homer-Dixon 1995).

Míndeközben bizonyos ökológiai aggodalmak és a bevándorlástól való félelmek átkerültek a migrációt korlátozni kívánó diskurzív blokk eszköztárába.

A **demográfiai átmenet** diskurzusa már a nyolcvanas években belső feszültségektől volt terhes. Egyrészt magában hordozta a mobilitás progresszív növekedésének eszméjét, másrészt pedig megjelent e keretekben a második demográfiai átmenet gondolata is, amely már egy erős konzervatív fordulat szükségességére szólított fel az alacsony termelékenyséű és magas bevándorlású területeken. Ebből később megszületett a **harmadik demográfiai átmenet** elmélete, amely már egyenesen revitalizációs jellegű radikális diskurzussá változott. Tehát ez az értelmezési keret is szakadt a piacosítás előrehaladásával, akárcsak a malthusiánus gondolkör.

Jól látható, hogy az eredetileg ezen diskurzusban gondolkodó országok szakpolitikusai 2015-ben továbbra is a bevándorlás fenntartása vagy növelése mellett tört lándzsát. Az elvándorlásban szintén nyitottak maradtak, tehát ez a csoport is követte szakpolitikai szinten a globálisan is megfigyelt migrációs nyitást főképp a bevándorlás terén, ami összhangban volt a migráció intenzitásának világméretű növekedésével és a korábban megállapított diskurzív változásokkal. A diskurzus szakmai elitek körében való megrendülését az is mutatja, hogy a demográfiai átmenet már nem a gazdasági és társadalmi folyamatok következményeként, hanem azok kiváltójaként jelentek meg, ami az eredeti magyarázat megfordulását jelzi és egyben összekapcsolódott a szabadpiaci allokáció jótékony szerepének elfogadásával. E keretben pedig, szemben a korábbi demográfiai átmenet diskurzusokkal, a migráció (mindenféle formájának együttes) növekedése már fontos és megkerülhetetlen szerepet játszott a népesség fejlődésében. A migrációnak pedig nőnie kellett az idősödéssel. Így a demográfiai átmenet

gondolatvilágának nem konzervatív irányzatai a migráció, mint absztrakt piaci kategória és a piaci mechanizmus irányában tájékozódtak.

Nagyon leegyszerűsítő feltevés lenne, ha azt állítanánk, hogy a migrációs nyitás gondolata csak a fenti két nagyobb diskurzus egyes elemeiből táplálkozott és a többi diskurzustípus, a szocialista modernizáció, a konzervatív, a revitalizációs, vagy éppen a fejlődéspárti diskurzus nem mutatott a fentiekkel egybevágó fejleményeket a globalizációs ciklus kinyílása során. A **szocialista modernizáció** diskurzusa Kelet-Európában és a világ más szocialista államaiban jobbra összeomlott, hiszen a széles körűen tervező állam gyakorlata és eszméje rövid idő alatt megroppant. A tervezés alapú demográfiai szuverenitás, az optimális népességfejlődés gondolatrendszere légüres térbe került, de furcsa történeti csavarral mégsem szűnt meg, ahogy más elemek is fennmaradtak. A migráció felélénkülése és a migrációs nyitás pedig egészen új helyzet elé állította a térség szakpolitikussait és szakmai elitjeit, és tulajdonképpen itt is, mint más diskurzusoknál, a korábbi minták meghasadtak e kérdés következtében.

Az egyik első látásra meglepő eredmény, hogy a többi csoporthoz képest a volt kelet-európai és ázsiai szocialista blokk országaiban működő szakpolitikai elitek voltak a legnyitottabbak a bevándorlás tekintetében 2015-ben, miközben igen elzárkózónak bizonyultak az elvándorlás terén. A bevándorlási nyitás fontos elem a liberálisabb, a migrációs és piaci nyitást hirdető blokk szempontjából, miközben az elvándorlás csökkentésére irányuló törekvés éppen az ellenkező blokk számára lehetett fontos. A rendszerváltást követően rengeteg új kicsi, törekeny államisággal bíró ország jött létre, amely fejleménynek a történeti szociológiai jelentőségét kevésbé vettük eddig figyelembe mind migrációs, mind pedig a diskurzív fejlődés szempontjából.

Ez a fejlődés magával hozta, hogy ezen közép- és kelet-európai szocialista országokban kezdetben olyan diskurzív fejlődés indult el, amely szükségszerűnek látta a bevándorlás fenntartását, sőt annak növelését a demográfiai kiürülés (alacsony termékenység és magas elvándorlás) miatt. Jól jelzi ezt a demográfiai indoklást, hogy a volt szocialista csoportban volt a legtöbb olyan ország, amely a szakpolitikai adatbázis szerint kijelentette, hogy az idősödés és/vagy népességcsökkenés volt az egyik fő szempont a bevándorláspolitikai alakításában. A volt szocialista régió belül szinte mindegyik materiális fejlődési típuson belül megjelent ez a jellegzetesség, beleértve a közép-európai versengő típust, a kelet-európai elvándorló típust, a balti államokat és a Szovjetunió nyugati és kaukázusi tagállamai közül is néhányat. Tehát ezek között találtuk Magyarországot, Szlovéniát, Szlovákiát, Lengyelországot, Litvániát, Lettországot, Romániát, Szerbiát, de még Belaruszt és Örményországot is.

Ez a belső feszültség pedig fontos dinamikai elem volt abban, hogy éppen ezek az országok váltak a migrációellenes konzervatív blokk legaktívabb szereplőivé. Valószínűleg a politikai aktorok (szemben a szakértői elitekkel) éppen a vélelmezett migrációs cserét előíró biopolitikai „kényszer” szerették volna elfedni, vagy átkomponálni a 2010-es években, hiszen az adott piaci rendszerben és az adott piaci gondolkodásban a „ki- és bevándorlás fiktív cseréjének” a gondolata túlságosan kézenfekvő

megoldásnak tűnt. A fenti paradoxont még az is növelte, hogy leginkább a közép-európai fejlődési típust követő országok (Magyarország, Csehország) állították a menekültválság előtt, hogy a bevándorlást növelni szeretnék. Ezen túlmenően nem csak a bevándorlás szükségszerűségét fogadták el, hanem egyben különböző okoknál fogva azt is jelezték, hogy nem kívánnak és nem tudnak beavatkozni az elvándorlás folyamatába. Azaz materiálisan és egyben kognitív szinten is olyan mélyen integráltak tartották országukat az adott az EU-val összefüggő szabadpiaci rendben, hogy szinte tehetetlennek gondolták el magukat az elvándorlás kapcsán.

Érdekes módon a bevándorlás kapcsán megfigyelt globális népesedéspolitikai trend, azaz a nyitottság még a **konzervatív és a revitalizációs** csoportban is megfigyelhető volt, bár az 1986-os jelentésekhez képest a korlátozási igény a globalizáció előrehaladtával nőtt. E téren Németország igen érdekes fejlődési pályát mutat, hiszen egy bevándorlást gyakorló, ámde magát a legkevésbé sem bevándorló országgént definiáló konzervatív Németország hozott létre nemcsak egy szofisztikált bevándorlási intézményrendszert, új bevándorlási törvényt, hanem egyfajta új identitást is (Schierup et al. 2006, 137-162, Zotti 2021, 228-232). A 2000-es évekig széles körben elfogadott köztársasági és jogi univerzalizmuson alapuló francia pronatalista és konzervatív modell pedig sok tekintetben előképe volt például az EU-s szabályozásnak és EU diskurzusoknak, ami a piaci nyitást is szolgálta.

Az általunk a nyolcvanas évekre meghatározott revitalizációs csoportban is egyértelmű, hogy a bevándorlás jelentette a legnagyobb gondot és egyedül az Egyesült Arab Emírségekből jelentették 2015-ben, hogy a pronatalista törekvéseket migrációs nyitással kapcsolnák össze. Általában megengedőek voltak az elvándorlással kapcsolatban, ami némileg meglepő volt, bár Szaúd-Arábia a teljes nemzeti bezárkózást hirdette és az elvándorlást is korlátozni szerette volna. Ez a csoport tehát hivatalos politikák, jelentések szintjén nem támogatta a migrációs piaci nyitást, de ez leginkább úgy értelmezhető, hogy masszívan élt ezzel a lehetőséggel, miközben intézményileg elnyomta a bevándorló és nagyban kizsákmányolt, főképp dél-ázsiai tömegeket (Sarkar 2017, Szelényi 2016, 208). Ez a fejlemény tehát egy paradox feszültséget mutatott, és jelezte, hogy a piacosodás és globális munkaerőpiac kialakulása szétfeszíti a korábbi diskurzív kereteket.

A **fejlődéselvű** diskurzív kereten belül a piaci logika komoly kritikában részesült, így nem várhattuk, hogy bármiféle komolyabb szövetség legyen kimutatható a piacpártisággal. Alapvető fontosságú, hogy ebben a diskurzív keretben a migránsok jogai és védelme is tematizálódott. Tehát e diskurzív keret és népesedéspolitikai környezet a migrációval szemben elfogadó és a migránsok jogaival kapcsolatban erősen támogató volt. Sok szempontból a migránsok jogainak gyakran csak verbálisan hangoztatott védelme átvette a komolyabb társadalmi reformprogramok szerepét. És ebben a nemzetközi szervezetek az ENSZ migrációs fórumai, az ILO és az IOM (de gyakran az ENSZ-en túl még a Világbank is) tevékeny szerepet vállaltak, mert így érezték hasznosnak magukat anélkül, hogy radikálisabb reformokra tettek volna javaslatokat. Furcsa módon ezzel létrejön egy paradox koalíció, mégpedig úgy,

hogy piacelvű diskurzív keretben ezt az emberjogi nyelvezetet és főképp annak kiüresedett formáit felhasználták a migrációs piaci nyitás alátámasztására.

6.6. A migrációellenes blokk felépülése: félelmek és változások

A migrációellenes blokk főszereplői bizonyos nacionalista és neokonzervatív mozgalmak, kormányok és a kapcsolódó szakértői és média elitiek voltak, amelyek a migráció visszaszorítását, erős kontrollját propagálták a „védekezés” és a „revitalizáció” érdekében. Főképp kulturális és identitásbeli következmények kritikájára összpontosítottak anélkül, hogy magát a piaci rendszert, az újabb piacosítási hullámot szisztematikus revízió alá vették volna (Joppke 2021). Sőt történelmi szereplői és megalkotói igazából a lehetséges alternatívákat gátolni is próbálták, és úgymond igazi/valódi, „erővel” a korábbi gyarmatosítás idején megmutatkozó kapitalizmust vízionáltak a szerintük a liberális elitiek által uralt, globális, túlságosan nyitott változattal szemben. Ez a kapcsolódás a kapitalista piac és a konzervatív értékek együttes védelmének, egy sajátos elegynek a vágyát és ideálját jelentette. Ezt a képzelt modellt kellett félteni a korábbi osztály, rassz és nemi hierarchiák megbomlása és egy általuk destruktívnak bemutatott liberális ideológiai komplexum miatt. Az adott interpretatív keretben ez utóbbinak a része a másság védelme, a dekolonizáció és a migrációs nyitás, amelynek az elutasítása és megszemélyesítése központi elem volt e blokk szövegvilágában. Ezen túlmenően a nemzeti szuverenitás bizonyos elemeinek előtérbe helyezésével, és a harcos antikommunista vagy a tradicionalista kulturális, identitáspolitikai szempontok felemlegetésével operált e diskurzív keret. A migránst pedig azonosította a nem nyugati, nem keresztény, nem fehér és illegálisnak tekintett csoportokkal anélkül, hogy értelmezné vagy történelmi kontextusba és viszonyrendszerekbe ágyazná (Böröcz-Sarkar 2017). A migráció kérdésén túlmenően ez a történelmi-politikai blokk összességében egy elitváltásra, és a globális kapitalizmus újabb fajta menedzsmentjére tett kísérletnek is tekinthető volt. Komoly történelmi felhajtóerővel rendelkezett, amit történelmi politikai demográfiai elemzésünk is jól mutatott. A kapcsolódó szakmai elítélődiskurzusok, a történelmi-demográfiai értelmezési keretek a globalizáció időszakában ugyancsak szétbomlottak, és mint már láttuk, ellentétes irányokban is vitaeszközzé váltak.

Mint azt a migrációs nyitás diskurzív összefüggéseinek elemzésekor láttuk, a korábban termékenységsökkentő és *malthusiánus* politikát folytató, főképp nem-nyugati államok egy része nem csak a termékenység csökkentésének politikáját adta fel, hanem egyben migrációs szempontból is a bezárkózást választotta 2015-ben. Ilyen volt Dél-Afrika és Botswana, amelyek paradigmaticusan mutatják, hogy ebből a diskurzív történelmi keretből is kiindulva a relatív jólét, és az ezen országokat érintő komolyabb vándorlás jóléti-munkaerőpiaci versengést okozva, itt is felfokozott migrációellenességhez, sőt véres összetűzésekhez vezetett, ami az elitiek diskurzusaira is kihatott, ráadásul, s az elitiek felhasználták azokat saját céljaikra.

Ebben a keretben okként nem jelenik meg a piaci nyitás vagy a piaci szabályrendszerek szerepe, hanem általános nyomásról, népességnövekedési és migrációs tehetetlenségről van szó szerintük. A részletesebben tárgyalt és ebbe a blokkba szervesen beépített malthusiánus elem valamiféle absztrakt törvényszerűséggel operál, amely az ún. harmadik világ esetében adottságnak vehető. Ez összekapcsolva a kontinensek közötti népességarányok megváltozásával, az adott perspektívában valamiféle migrációs-civilizációs pesszimizmusként kerül előadásra, ami a szorgalmazott migrációellenesség és tömeges bevándorlás esetén a korlátozás egyik fő legitimáló elve. Hasonlóan fontos elem az ökológiai válság és a népességnomás gondolatának összekapcsolása a malthusiánus keret történeti átalakulásában. Eszerint a klímaválság, szárazság és az ökológiai pusztulás egyre élethetlenebbé teszi az életet, ezért többek között polgárháborús konfliktusok támadnak főképp a világ Európán kívüli területein, és egyoldalúan erős vándorlás indul el

A migrációs kérdések szempontjából *a demográfiai átmenet* diskurzusai szintén meghasadtak, hisz egyszerre hozhattak fel érveket a migrációs nyitás és a migrációs zárás mellett, különösen, ha általánosságban és dologias formában fogták fel azokat. Mint azt fentebb láttuk, az e keretekben gondolkodó elitek diskurzusaiban (még a kelet-európai országok esetében is) általában erősebb volt a kapcsolat a migrációs nyitás irányában. Mégis a demográfiai átmenet gondolatának történelmi szerepe volt a kulturalista, új nacionalista antimigráns blokk felemelkedésében is. Ez paradox módon leginkább abban állt, hogy történetileg szükségszerűnek látták a reprodukciós szintet el nem érő alacsony és még annál is alacsonyabb termékenységet, ami e migráció ellenes blokk szemszögéből elkerülendő szívóhatást generál a külső vándorlási nyomás belső párjaként.

A harmadik demográfiai átmenet és a demográfiai „válságok” irányába mutató kísérletek jól jelezték, hogy e blokk diskurzusaiban a civilizációs „katasztrófa” elkerülése érdekében a bevándorlásellenességgel már a globalizáció bizonyos intézményi alapfeltételéhez is hozzá kellett nyúlni, és tulajdonképpen vissza akartak térni a kapitalizmus egy korábbi történeti állapotához. Egyfajta megújított demográfiai Bretton Woods-ban gondolkodtak. Ez a blokk tehát a migráció szintjén a piacosodás előrehaladásának lelassítását, és egy régebbi alapokon nyugvó új szakasz elindulását kívánta elérni. Ez pedig újabb bizonyítéka annak, hogy nem egyszerűen diskurzív változásokról vagy valamilyen irányú propagandáról volt szó, hanem a materiális és diskurzív viszonyok egymásra hatásáról, Gramsci fogalmai értelmében blokkosodásáról volt szó.

Már a globalizációs ciklus kezdetén, a mexikói népesedési világkonferencián megkezdődött egy neokonzervatív előretörés, és az egész korszakot jellemezte, hogy mindegyik történetileg rendelkezésre álló népesedési diskurzus belső hasadásokon ment át. A 2010-es évekre felépülő, a *konzervatív és revitalizációs* irányokat egyesítő blokk nemcsak felül tudta írni korábbi narratívákat a demográfiai diskurzusok hasadása mentén, hanem a társadalmi-politikai gyakorlat szintjén is sokat nyert például a szocializmus összeomlásából. Ebben kulcsszerepet játszott a népességcserétől (a nagy felcseréléstől)

való félelem, amit itt külön részletesebben megvizsgáltunk, és amelynek kelet-európai történeti előképe a népies diskurzusokban volt felfedezhető.

A nagy felcsérézés (*Grand Remplacement*) teóriája egy olyan (jelen formájában Franciaországból elinduló) konstrukció, amely rendkívül különböző diskurzív hagyományokat ötvözött vagy kapcsolt újra, és egyértelműen a globalizációkritika megszemélyesítésén alapult. A kulturális térre szorító globalizációkritika sajátos migráns- és eliteszoptokba beléhelyezett, esszencializált formájaként működött. A piaci intézményrendszer szisztematikus figyelembevétele nélkül, az örökölt vagy sokszor ideológiailag más területről származó kritikai nyelvet felhasználva fellázadt a migráció, mint tisztán piaci kalkuláció ellen, és közben azt állította, hogy masszív és irányított kísérlet folyik a helyi lakosság migránsokkal való lecserélésére. Képviselői főképp szélsőjobboldali, neokonzervatív esszéisták, a politikai élet határterületén élő média értelmiségiek, politikai tanácsadók és véleményformálók, miközben a szakértelmiség egy része is csatlakozott hozzájuk. Az általuk használt nyelv általában „erős”, provokatív és általánosított kijelentésekkel operál.

Figyelemre méltó volt a baloldali kritikai nyelvezet használata és annak újrakontextualizálása. Ez pedig kulcselem volt abban, hogy háttérbe szoruljon a fejlődéselvű megközelítés, hiszen éppen az identitáselvű megközelítést használták fel az elzárkózás indoklására. Ez is jól mutatja, hogy a fejlődéselvű megközelítés nem tudott tertium daturként megjelenni ebben a vitában.

A népességcsere elutasításának és elemzésének gondolata megjelent a társadalomtudományi szakmai elit szövegeiben is, tehát egyáltalán nem beszélhetünk pusztán publicisztikai képzetekről. Ezt igazolták a malthusiánus és a demográfiai átmenet diskurzusaiból származó elemek beépülése ebbe a blokkba. Miközben egyre nagyobb teret nyert a demográfiai és egyben kulturális fenntarthatóság gondolata a népességcsökkenés és a hozzákapcsolt mechanikus és esszencializált etnikai vagy rassz identitásösszetételek (romák, bevándorlók, muszlimok stb. aránya) kapcsán (Hablicsek 2007, Frey 2020, Sáenz-Johnson 2018, Myers-Levy 2018).

7. Befejezés

A disszertáció demonstrálni tudta, hogy mind a migráció intenzitásának és értelmezésének, vitájának átalakulása egy komplex történeti materiális versus diskurzív interakció keretében értelmezhető. Igazolni tudtuk néhány alapváltozó mentén, hogy a piacodás hatásaként nőtt meg a migráció szerepe és ez a folyamat összekapcsolódott a migrációval kapcsolatos népesedési diskurzusok átkomponálódásával és a blokkosodásával. Azt is beláttuk, hogy az általános piacodási folyamatok regionálisan és lokálisan is érvényesülő történeti pályák mentén fejtik csak ki hatásukat. Ez segített

megérteni, hogy miért éppen Kelet-Európa és azon belül is Csehország és Észtország mellett miért Magyarország vált a migránsellenes történeti és politikai blokk egyik motorjává és megalkotójává.

Összességében a népesedéstörténetében mind materiális, mind pedig diskurzív oldalon az emberiség fordulóponthoz érkezett. A legfontosabb ezek közül, hogy létrejött a migráció absztrakt, dekontextualizált és piaci kalkulusra épített konstrukciója, amely konstrukció és a piaci rendben rejlő feszültségek miatt átírta a korábbi diskurzív rendeket. A korábbi belső feszültségek mentén e rendek meghasadtak és újra komponálódtak, komponálódnak. Bizonyos diskurzusok a szocializmus megszűnésével és az állami szabályozáson alapuló vegyesgazdasági, tervgazdasági racionalitás eltűntével irányt váltottak a konzervatív és revitalizációs rendek irányában. Más diskurzusok a piaci és migrációs nyitás híveivé szegődtek, miközben a struktúrákat megkérdőjelező fejlődési diskurzusok marginalizálódtak. A diskurzív tér meghasadt a migrációs nyitás versus migrációs zárás és/vagy jóval erősebb kontroll kérdése és indoklása mentén, és elindult egy hallatlanul erős blokkosodási folyamat. Gramsci fogalmi rendszerével, a materiális és diskurzív folyamatok kongruenciája révén történeti és politikai blokkok jöttek létre, amelyek közül a nyitáspárti és a zárást hirdető változatok megélték és megélik a hegemonia és ellenhegemonia pillanatait.

Összefoglalóan a lokális kelet-európai történet, a népességcserétől való félelem hegemoniája és megerősödése, a globális materiális és vele összekapcsolódóan a globális eszmei történelem része volt. Kelet-Európa aktív részese volt a folyamatoknak. Kelet-Európa és azon belül bizonyos országok még további egyedi vonásokkal is rendelkeztek, amelyek a globális-lokális és materiális-kognitív interakciókban elősegítették a feszültségek növekedését, és a migrációellenes blokk felállítását, a népességcserével kapcsolatos biopolitikai pánik erejét. Az első és legfontosabb, hogy a kelet-európai társadalmak más és más állapotban és történeti fázisban lévő vegyesgazdasági modellekből érkeztek, amelyek más és más perspektívákat nyitottak. Ezek a különbségek pedig kihatottak a modellezéssel feltárt piacosodási tényezők és főképp azok érzékelésének és értelmezési kereteinek kapcsolódási rendjére és dinamikájára. Disszertációm egyértelműen igazolta, hogy a fenti jelenségegyüttes magyarázatában is szükség van a kapitalizmus változataival operáló megközelítésre, miközben egyes strukturális tényezők az egész térséget áthatják a piaci modellváltásban.

Vannak azonban valószínűleg még mélyebben is ható tényezők, amelyek megfigyelhetőek a kelet-európai társadalmakban. Ezek pedig a jóléti és migrációs versengés újabb felálló formái és az abból eredő feszültségek. Egy erősen beágyazott gazdasági rendből érkező társadalom tagjai különös aggodalommal figyelhették, hogy egyrészt a korábban globálisan is kimagasló jóléti, munkabiztonsági privilégiumaik, mennyire válnak bizonytalanná, és vajon nem kerülnek-e tekintetben versenyhelyetbe. Mint azt fentebb igazolni tudtuk, éppen azok a társadalmak (Magyarország, Csehország, Szlovákia) váltak erősen bevándorlóellenessé, amelyek magas fokú biztonságból és jólétből érkeztek a kilencvenes évek átalakulásába. Egyértelmű jeleit lehetett látni egyfajta migrációs versengésnek, ami feszültté tette

az intézményileg is megerősített kognitív hierarchiákat. Ez az elzárkózás sok esetben még az azonos etnikumúakat is érintette. Mindeközben nőtt az elvándorlás, kiépült a transznacionális családi létkérdésektől és gondozási problémáktól terhes új posztszocialista létállapot, amely összekapcsolódott a magas fogyasztói igények mellett az ellátórendszerbeli problémákkal, a hitelválsággal, gyakori nyelvi nehézségekkel és a kizsákmányoltság érzetével. Innen nézve a nem Európából érkező menedékkérők tömeges megjelenése az új konzervatív média és diskurzív keretézéssel könnyedén vezetett feszült idegenkedéshez és értetlenséghez, a piaci és migrációs nyitás elutasításához, a globalizációs feszültségek menedékkérőkbe való vetítéséhez.

IRODALOMJEGYZÉK

- ABRAMS, P. (1983). *Historical Sociology*, Cornell University Press: Ithaka.
- BAHNA, M. – SEKULOVÁ, M. (2019). *Crossborder care. Lessons from Central Europe*. Palgrave Macmillan: Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-97028-8>
- BARTUS, Tamás (2017). Az iskolai végzettség és a második gyermekvállalás. Bizonyítékok az Életünk Fordulópontjai adatbázisból. *Demográfia*. 60 (2–3), 149-172.
- BASHFORD, A. (2007). Nation, Empire, Globe: The Spaces of Population Debate in the Interwar Years. *Comparative Studies in Society and History*. 49 (1), 170-201.
- BASHFORD, A. (2014). *Global Population: History, Geopolitics, and Life on Earth*. Columbia Studies in International and Global History. Columbia University Press: New York.
- BHABHA, Homi K. (1983, 2002). A Másik kérdése: sztereotípa, diszkrimináció és kolonializmus diskurzusa. In. Bókay, Antal et al. (Szerk.). *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. Szöveggyűjtemény*. 630-643.
- BIJAK, J. – COURGEAU, D. – SILVERMANN, E. – FRANCK, R. (2014). “Quantifying paradigm change in demography”. *Demographic Research*. 30 (32), 911-924.
- BOHLE, D. – GRESKOVITS, B. (2012). *Capitalist Diversity on Europe’s Periphery*. Cornell University Press: Ithaca and London.
- BÖRÖCZ, J. – SARKAR, M. (2017). The Unbearable Whiteness of the Polish Plumber and the Hungarian Peacock Dance around “Race”. *Slavic Review*. 76 (2), 307-314. doi:10.1017/slr.2017.79
- BRAUDEL, F. (1980). Toward Historical Economics. In. Braudel, Fernand. *On history*. University of Chicago Press: Chicago. 83-90.
- BRUNNBAUER, U. – GRADITS, H. (2013). The Ambiguous Nation. Socialist and Post-Socialist Nation Building in Southeastern Europe in Perspective. In. Brunnbauer, Ulf – Gradits, Hannes (Eds.). *The Ambiguous Nation. Case Studies from Southeastern Europe in the 20th century*. Oldenburg Verlag: München. 9-42.

- BURAWOY, M. (2020). Fictitious Commodities and the Three Waves of Marketization. In: Aulenbacher, B. –Marterbauer, M. –Novy, A. – Kari Polanyi, L. – Thurnher, A. (Eds.). *The Life and Works of an Epochal Thinker*. Falter Verlag: Vienna. 33-40.
- CASTELLS, M. (2003). *Az identitás hatalma - Az információ kora - Gazdaság, társadalom és kultúra* - II. kötet. Gondolat Kiadó: Budapest.
- CSEPELI, György – ÖRKÉNY, Antal (2017). *Nemzet és migráció*. ELTE Társadalmatudományi Kar: Budapest.
- CZAIKA, M. – de HAAS, H. (2015). The Globalization of Migration: Has the World Become More Migratory?. *International Migration Review*. 48 (2), 283-323.
- DANCYGIER, R. (2010). *Immigration and Conflict in Europe*. Cambridge University Press. Princeton University: New Jersey. doi:10.1017/CBO9780511762734
- de HAAS, H. – CZAJKA, M. – FLAHAUX, M.-L. – NATTER, K. – VEZZOLI, S. – VILLARES-VARELA, M. (2018). *International Migration. Trends, determinants and policy effects*. DEMIG project paper, 33. International Migration Institute (IMI), Oxford Department of International Development, Queen Elizabeth House (QEH), University of Oxford.
- de HAAS, H. (2010a). Migration transitions. *A theoretical and empirical inquiry into the developmental drivers of international migration*. DEMIG project paper, 1. International Migration Institute (IMI), Oxford Department of International Development, Queen Elizabeth House (QEH), University of Oxford.
- de HAAS, H. (2010b). Migration and Development: A Theoretical Perspective 1. *International Migration Review*. 44 (1), 227-264.
- European Values Study (2017). *Integrated Dataset (EVS 2017)*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA7500 Data file Version 4.0.0, doi:10.4232/1.13560 Datafile. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WWSA Secretariat. doi.org/10.14281/18241.10
- FREY, W. H. (2020). *The nation is diversifying even faster than predicted, according to new census data*, July 1. <https://www.brookings.edu/research/new-census-data-shows-the-nation-is-diversifying-even-faster-than-predicted/> Hozzáférés: 2021.11.08.
- GRANOVETTER, M. (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*. 91 (3), 481-510.
- HABLICSEK, László (2007). Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia*. 50 (1), 7-54.
- HAERPFER, C. – INGLEHART, R. – MORENO, A. – WELZEL, C. – KIZILOVA, K. – DIEZ-MEDRANO J. – LAGOS, M. – NORRIS, P. – PONARIN, E. – PURANEN, B. et al. (Eds.) (2020). *World Values Survey: Round Seven – Country-Pooled Datafile*. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WWSA Secretariat. doi.org/10.14281/18241.1

- HANN, C. (2016). Cucumbers and courgettes: rural workfare and the new double movement in Hungary. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*. 2 (2), 38-56.
- HANN, C. (2018). Marketization and development on a European periphery: From peasant oikos to socialism and neoliberal capitalism on the Danube-Tisza interfluvium. *Environment and Planning A: Economy and Space*. 52 (1), 1-16 DOI: 10.1177/0308518X18781850
- HANN, C. (2019). *Repatriating Polanyi. Market Society in the Visegrád Countries*. CEU Press: Budapest.
- HÁRS, Ágnes (2016). Elvándorlás és bevándorlás Magyarországon a rendszerváltás után – nemzetközi összehasonlításban. In. Blaskó, Zsuzsa – Fazekas, Károly. *Munkaerőpiaci tükrök*. MTA Közgazdasági- és Regionális Tudományi Központ, Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest. 39-54.
- HÁRS, Ágnes (2019). Migráció és munkapiac: Az EU-tagság 15 éve. *EDUCATIO*. 28 (1), 42-57. <http://doi.org/10.1556/2063.28.2019.1.4>
- HÉRAN, F. (2013). “Demography and its vocabulary over the centuries: a digital exploration”, *Population and Societies*. 505 (10), 1-4.
- HOMER-DIXON, T. (1995). The Ingenuity Gap: Can Poor Countries Adapt to Resource Scarcity?. *Population and Development Review*. 21 (3), 587-612.
- HORVÁTH, István – KISS, Tamás (2015). Depopulating semi-periphery? Longer term dynamics of migration and socio-economic development in Romania. *Demográfia English Edition*. 58 (5), 91-132.
- INGLEHART, R. – HAERPFER, C. – MORENO, A. – WELZEL, C. – KIZILOVA, K. – DIEZ-MEDRANO, J. – LAGOS, M. – NORRIS, P. – PONARIN, E. – PURANEN, B. et al. (eds.) (2014). *World Values Survey: Round Two/Three/Four/Five/Six - Country-Pooled Datafile*. Version: www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV2.jsp. Madrid: JD Systems Institute. Version history: 2014-04-29: (From round three to six: v2018-09-12) Official release. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>. Hozzáférés: 2021.04.17.
- JOPPKE, C. (2021). *Neoliberal Nationalism Immigration and the Rise of the Populist Right* Cambridge University Press: Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108696968>
- KHONJE, W. H. (ed.) (2015). *Migration and Development: Perspectives from Small States*. Commonwealth Secretariat: London.
- KISS, Tamás (2010). *Adminisztratív Tekintet. Az Erdélyi Magyar Demográfiai Diskurzusok Összehasonlító Elemzéséhez, az Erdélyi Magyar Népeség Konstruktívjáról*. Kolozsvár, Románia: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- KLITSCH, M. (1987). Scholars Disagree on Economic, Social Impact of Continued Low Fertility in Developed World. *Family Planning Perspectives*. 19 (3), 128-132.
- LEMAN, J. (1987). *From Challenging Culture to Challenged Culture: The Sicilian Cultural Code and the Socio-cultural Praxis of Sicilian Immigrants in Belgium*. Leuven University Press: Leuven.

- LENGYEL, György (2017). Double movement and double dependence. In. Johannes, Kepler University (szerk.). *A Great Transformation? Global Perspectives on Contemporary Capitalism*. 1-22.
- LONG, K. (2013). When refugees stopped being migrants: Movement, labour and humanitarian protection. *Migration Studies*. 1 (1), 4-26. <https://doi.org/10.1093/migration/mns001>
- MASSEY, D. S. – ARANGO, J. – GRAEME, H. – KOUAOUICI, A. – PELLEGRINO, A. – TAYLOR, E. J. (1998). *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Clarendon Press: Oxford.
- MASSEY, D. S. (1999). Why does immigration occur? A theoretical synthesis. In. Hirschman, Charles – Kasinitz, Philip – DeWind, Josh (eds.). *The Handbook of International Migration: The American Experience*. Russel Sage Foundation: New York. 34-52.
- MYERS, D., – LEVY, M. (2018). Racial population projections and reactions to alternative news accounts of growing diversity. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 677, 215-228. <https://doi.org/10.1177/0002716218766294>
- NÉMETH, K. – VÁRADI, M. M. (2018). Development in the context of care migration from rural Hungary: An agency-based approach. *Review of Sociology*. 28 (4), 88-10.
- POLANYI, Karl (2001). *The great transformation: the political and economic origins of our time*. Beacon Press: Boston.
- POLÁNYI, Károly (1986). *Fasizmus, demokrácia, ipari társadalom. Társadalomfilozófiai írások*. Gondolat: Budapest.
- POLÁNYI, Károly (2004). *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág Kiadó: Budapest.
- PORTES, A. (ed.) (1995). *The Economic Sociology of Immigration. Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship*. Russel Sage Foundation: New York.
- QUINE, M. S. (1996). *Population politics in twentieth century Europe*. New York: Routledge.
- SÁENZ, R. – JOHNSON, K. M. (2018). White Deaths Exceed Births in a Majority of U.S. States A Census data brief. by the Applied Population Lab. https://apl.wisc.edu/briefs_resources/pdf/natural-decrease-18.pdf Hozzáférés: 2021.11.09.
- SANDER, N. – GUY, J. A. – RIOSMENA, F. (2014). The Future of International Migration. Lutz, Wolfgang – Butz, William P. – Samir, KC. (eds.). *World Population and Human Capital in the Twenty-First Century*. Oxford: Oxford University Press. 333-396.
- SANDERSON, M. R. – KENTOR, J. D. (2008). Foreign Direct Investment and International Migration. A Cross-National Analysis of Less-Developed Countries, 1985—2000. *International Sociology*. 23 (4), 514-539.

- SARKAR, M. (2017). Létbizonytalanság-termelés. A bangladesi transznacionális vándormunkások látszatszabadságának intézményesülése. *Eszmélet*. 29 (116), 60-87.
- SASSEN, S. [1988] (2006). Foreign investment: a neglected variable. In. Messina, Anthony M. – Lahav, Gallya (eds.). *The Migration Reader. Exploring Politics and Policies*. Lynne Rienner Publishers: London, 596-608.
- SCHIERUP, C. U. – HANSEN, P. – CASTLES, S. (2006). *Migration Citizenship, and the European Welfare State. A European Dilemma*. Oxford University Press: Oxford.
- SHARPLESS, J. (1995). World Population Growth, Family Planning, and American Foreign Policy. *Journal of Policy History*. 7 (1), 72-102.
- SOLIMANO, A. – WATTS, N. (2005). *International migration, capital flows and the global economy: a long run view*. Economic Development Division, United Nations Publications: Santiago, Chile.
- SPÉDER, Zsolt (2003). Fertility behaviour in a period of economic pressures and growing opportunities: Hungary, the 1990s. In. Kotowska, J. (Ed.). *Population of Central and Eastern Europe. Challenges and Opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment. 457-484.
- SZELÉNYI, Iván – MIHÁLYI, Péter (2020). *Varieties of Post-communist Capitalism. A comparative Analysis of Russia, Eastern Europe and China*. Brill: Leiden, Boston.
- SZELÉNYI, Iván (2016). Pakistani guest workers in the United Arab Emirates. *Demografia English Edition*. 59 (5), 4-46. DOI: <https://doi.org/10.21543/DEE.2016.1>
- SZELÉNYI, Iván, – HASSAN, R. – MAKSIMOV, V. (2018). *Building Nations with Non-nationals. The exclusionary immigration regimes of the Gulf Monarchies with a case study of Pakistani return migrants from and prospective migrants to the United Arab Emirates*. Corvina: Budapest.
- TEITELBAUM, M. S. – WINTER, J. (1985). *The Fear of Population Decline*. New York: Academic.
- TEITELBAUM, M. S. – WINTER, J. (1998). *A question of numbers. High migration, low fertility and the politics of national identity*. New York: Hill & Wang.
- THORNTON, A. (2005). *"Reading History Sideways: The Fallacy and Enduring Impact of the Developmental Paradigm on Family Life."* University of Chicago Press: Chicago.
- TURDA, M. (2010). *Modernism and eugenics*. Palgrave Macmillan.
- VÁRADI, Mónika Mária (2018). Kisfalusi nők a globális gondozási piacon. In. Váradi, M.M. (szerk.). *Migráció alulnézetből*. Budapest: Argumentum. 122-169.
- UNCTAD (2020) Adatbázisa (<https://unctadstat.unctad.org/EN/>) és az ENSZ Gazdasági és Szociális Ügyek Főosztálya (UN DESA)
- UNITED NATIONS, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). World Population Prospects 2019. custom data acquired via website: <https://population.un.org/wpp/> Hozzáférés: 2020.07.17.
- UNITED NATIONS, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). Trends in International Migrant Stock (Matrix), POP/DB/MIG/Stock/Rev.2019 Hozzáférés: 2021.02.05.

- WEINER, M. – TEITELBAUM, M. S. (2001). *Political Demography, Demographic Engineering*. Berghan Books: New York, Oxford.
- WORLD BANK (2020). *World Development Indicators & Global Development Finance*. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> Hozzáférés: 2020.01.25.
- ZELINSKY, W. (1971). The Hypothesis of the Mobility Transition. *Geographical Review*. 61 (2), 219-249.
- ZOTTI, A. (2021). Germany's 'Atypical' Leadership in the EU Migration System of Governance and its Normative Dimension. In: Ceccorulli, M. – Fassi, E. – Lucarelli, S. (eds.). *The EU Migration System of Governance: The European Union in International Affairs*. Palgrave Macmillan: Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-53997-9_7 225-258.

A dolgozat témájához kapcsolódó fontosabb saját publikációk listája:

- MELEGH, Attila – VANCSÓ, Anna – MENDLY, Dorottya – HUNYADI, Márton (2021). Positional Insecurity and the Hungarian Migration Policy. In: Ceccorulli, M. – Fassi, E. – Lucarelli, S. (eds.). *The EU Migration System of Governance. The European Union in International Affairs*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-53997-9_7
- MELEGH, Attila – KATONA, Noémi (2020). Towards a scarcity of care? Tensions and contradictions: In transnational elderly care systems in central and eastern Europe. In: Katona, Noémi – Meleg, Attila (eds.). *Towards a scarcity of care? Tensions and contradictions in transnational elderly care systems in central and eastern Europe*. Budapest: Friedrich Ebert Stiftung and Napvilág Kiadó.
- MELEGH, Attila (2019). Toward a transnational and global history of demographic and migratory processes and discourses. In: Middel, Matthias (ed.). *The Practice of Global History: European Perspectives*. Bloomsbury: London.
- MELEGH, Attila (2019b). The Fear of Population Replacement. In: Kovács, János Mátyás – Trencsényi, Balázs (eds.). *Brave New Hungary: Mapping the "System of National Cooperation"*. Lanham (MD): Rowman and Littlefield, 159-184.
- MELEGH, Attila (2018). Passzív forradalmak: a magyarországi jobboldali radikalizmus radikalizálódásának történeti szociológiai gyökerei. In: Bozóki, András – Füzér, Katalin (szerk.). *Lépték és ironia. Szociológiai kalandozások*. L'Harmattan-MTA: Budapest. 179-195.
- MELEGH, Attila (2017). Historical demography. In: Mishkova, Diana – Trencsényi, Balázs (eds.). *European Regions and Boundaries A Conceptual History*. Centre for Advanced Study. Sofia, Central European University: Berghan Books. 300-321

- MELEGH, Attila (2016). Unequal Exchanges and the Radicalization of Demographic Nationalism in Hungary Intersections. *East European Journal of Society and Politics*. 2 (4), 87-108. DOI: 10.17356/ieejsp.v2i4.287 <http://intersections.tk.mta.hu>
- MELEGH, Attila – KISS, Tamás – CSÁNÓOVÁ, Sabina – YOUNG-DeMARCO, Linda – THORNTON, Arland (2016). The perception of global hierarchies: South Eastern European patterns in comparative perspectives. *Chinese Journal of Sociology*. 2 (4), 497-523.
- MELEGH, Attila – SÁROSI, Annamária (2015). Magyarország bekapcsolódása a migrációs folyamatokba: történeti-strukturális megközelítés. *Demográfia*. 58 (4), 221-265. doi: 10.21543./dem.58.4.1
- MELEGH, Attila (2013a). Net migration and historical development in Southeastern Europe since 1950. *Hungarian Historical Review*. 1 (3–4), 144-182.
- MELEGH, Attila – KOVÁCS, Éva (2007). In a gendered space. Forms and reasons of migration and the integration of female migrants. *Demográfia English Edition*. 50 (5), 26-59.
- MELEGH, Attila – ŐRI, Péter (2003). A második demográfiai átmenet. (The Second Demographic Transition). In: Spéder, Zsolt (ed.). *Család és népesség itthon és Európában. Századvég: Budapest*.
- MELEGH, Attila – KOVÁCS, Éva – GÖDRI, Irén (2010). "Azt hittem célt tévesztettem": A bevándorló nők élettörténeti perspektívái, integrációja és a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök nyolc európai országban. KSH Kutatási Jelentés, 88. Budapest. 1-234.
- MELEGH, Attila (2010). Between global and local hierarchies: population management in the first half of the twentieth century. *Demográfia English Edition*. 53 (5), 51-77.
- MELEGH, Attila (2011). Globalizáció és migráció Magyarországon. *Educatio*. 20 (2), 206-219.
- MELEGH, Attila (2011a). Living to ourselves. Localizing global hierarchies in state socialist Hungary in the 1970s and 1980s. *Journal of Modern European History*. 9 (2), 263-283.
- MELEGH, Attila (2006). *On the East/West Slope*. CEU Press: Budapest.
- MELEGH, Attila (2005). Malthus, kolonialitás és biopolitikai rasszizmus. (Malthus, Coloniality and Biopolitical Racism). In: Meyer Dietmar (ed). *Malthus*. Budapest, Műszaki Egyetem. 71-79.